

UCHWAŁA NR LIV.466.2023
RADY GMINY WILCZYN

z dnia 27 czerwca 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Wilczyn na lata 2023 - 2026

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 40 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.) Rada Gminy uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się „Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wilczyn na lata 2023 – 2026”, zaopiniowany pozytywnie przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Wilczyn.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy

Katarzyna Brezyna

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY WILCZYN NA LATA 2023 - 2026

WILCZYN 2023

SPIS TREŚCI	str.
Wstęp.....	4
1. Położenie i krótka charakterystyka gminy.....	5
2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami	9
3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	9
4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	10
5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego.....	17
5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	17
5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030.....	17
5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.).....	19
5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	20
5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa.....	21
5.2.1 Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego	21
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego	22
5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego.....	24
6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	25
6.1. Zabytki nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków.....	25
6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.....	26
6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków.....	28
6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe).....	29
6.5. Zabytki archeologiczne.....	29
6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków.....	30
6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej.....	38
6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i krótką analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.....	38
6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych.....	43
7. Dziedzictwo niematerialne.....	45
8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego..	46

8.1. Uwarunkowania wynikające ze <i>Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy</i>	46
8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gminy.....	49
8.3. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.....	50
8.4. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.....	51
9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków...	52
10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....	55
11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	57
11.1. Gminna ewidencja zabytków.....	57
11.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....	57
11.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.....	58
11.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.....	59
11.5. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.	59
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	63
13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	64
14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami	65

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowić winno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością.

Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy gminy są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: trwania *dum mundus durat* (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.

Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy Wilczyn związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji

państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe gminy jest jej wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Program opieki nad zabytkami gminy Wilczyn na lata 2023-2026 jest programem dotyczącym realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

Niniejszy dokument jest aktualizacją *Programu opieki nad zabytkami gminy Wilczyn na lata 2019-2022* przyjętego Uchwałą Nr IX/95/2019 Rady Gminy Wilczyn z dnia 12 września 2019 r.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Wilczyn, do 1954 r. Wilczogóra, w obecnych granicach utworzona 1 stycznia 1973 r., położona jest w środkowo-zachodniej Polsce, na Pojezierzu Gnieźnieńskim. Zajmuje wschodni kraniec województwa wielkopolskiego, na pograniczu Wielkopolski i Kujaw. Posiada status gminy wiejskiej i stanowi jedną z czternastu gmin tworzących powiat koniński, zajmując 5,3% jego powierzchni, w północno-zachodniej części. Strukturę osadniczą gminy tworzy 17 sołectw: Biela, Dębówiec, Głębocek, Gogolina, Góry, Kaliska, Kopydłowo, Kopydłówek, Kownaty, Maślaki, Ościslowo, Świętne, Wilczogóra, Wilczyn, Wiśniewa, Wtórek, Zygmuntowo.

Ośrodkiem administracyjnym i centrum gospodarczo – handlowym gminy, jest położona w jej północnej części miejscowość Wilczyn, o średniowiecznym rodowodzie, posiadająca w przeszłości status miasta, a obecnie będąca największym ośrodkiem osadniczym gminy, położona przy drodze powiatowej Kleczew – Wilczyn – Strzelno, w sąsiedztwie Jeziora Wilczyńskiego. Gmina oddalona jest 34 km od Konina i 108 km od Poznania. W latach 1975-1998 gmina administracyjnie należała do ówczesnego województwa konińskiego.

Gmina zajmuje obszar 83,12 km², w tym użytki rolne zajmują 77% jej powierzchni, stąd funkcją wiodącą gminy jest rolnictwo. Grunty pod wodami pochłaniają 4,4%, natomiast ok. 10% powierzchni stanowią tereny leśne, których większe kompleksy występują w północno-zachodniej i zachodniej części gminy, otaczając jeziora rynnowe: Jezioro Wilczyńskie – największe na terenie gminy, Kownackie, Wójcińskie i Suszewskie. Tereny te objęto ochroną przyrodniczą w ramach Powidzko - Bieniszewskiego Obszaru Krajobrazu Chronionego oraz Powidzkiego Parku Krajobrazowego, który włączony jest do krajowej sieci obszarów chronionych „ECONET-POLSKA” oraz europejskiej sieci „NATURA 2000” - SOO PLH 300026 Pojezierze Gnieźnieńskie. Gmina spełnia oprócz rolniczej również funkcje turystyczno-rekreacyjne.

Gminę Wilczyn zamieszkuje 6104 mieszkańców, w tym 1207 osób w Wilczynie (wg danych UG za 2021 r.), co stanowi 4,8% ludności powiatu. Gęstość zaludnienia wynosi 75 os./km². Gmina sąsiaduje z pięcioma gminami, w tym jedną z województwa kujawsko - pomorskiego:

- od północy z gminą Jeziora Wielkie, należącą do powiatu mogileńskiego, w województwie kujawsko - pomorskim,
- od zachodu z gminą Orchowó, powiat słupecki,
- od południa z gminą Kleczew, powiat koniński,
- od południowego wschodu z gminą Ślesin, powiat koniński,
- od wschodu z gminą Skulsk, powiat koniński.

Jednostki osadnicze gminy łączy sieć dróg powiatowych o długości 120 km i dróg gminnych – ok. 56 km.

Obszar gminy leży w obrębie makroregionu Pojezierze Wielkopolskie, mezoregionu Pojezierze Gnieźnieńskie, w obrębie czterech subregionów geomorfologicznych: Pagórki Wilczyńsko-Skulskie, Równina Kleczewska, Pagórki Budzisławskie i Obniżenie Kosowsko-Szydłowieckie. Ukształtowanie powierzchni gminy jest mocno zróżnicowane, wykształcone w czasie zlodowacenia bałtyckiego. W części północnej, którą zajmują Pagórki Wilczyńsko-Skulskie, wysokość dochodzi do 110 m n.p.m. przy deniwelacjach terenu dochodzących do 10 m. Obszar ten urozmaicają liczne wysoczyzny morenowe płaskie oraz pola sandrowe towarzyszące morenom czołowym. Pagórki Wilczyńsko-Skulskie oddzielone są od Pagórków Budzisławskich Obniżeniem Kosowsko-Szydłowieckim, które jest typową rynną polodowcową, wypełnioną wodami jezior: Powidzkiego, Budzisławskiego, Wilczyńskiego, Suszewskiego, Kownackiego i Wójcińskiego. W obrębie gminy Wilczyn położone są jeziora: Wilczyńskie i częściowo Kownackie oraz Suszewskie. Część południową gminy zajmuje Równina Kleczewska, która jest wysoczyzną morenową płaską urozmaiconą drobnymi ciekami powierzchniowymi i zabagnioną oraz zatorfioną rynną polodowcową, przebiegającą z północy na południe, od Wójcina do Kazimierza Biskupiego. W obrębie Równiny Kleczewskiej występują też dwa nieduże wzniesienia zaliczane do Pagórków Budzisławskich.

Tereny gminy należą do zlewni Noteci. Oprócz jezior do większych wód powierzchniowych należą: Struga Kleczewska, Kanał Budzisławski i Kanał Szyszyński. Na terenie gminy występują udokumentowane zasoby surowców mineralnych. W rejonie Marszewo-Wilczogóra zalegają złoża torfu, natomiast w południowej i wschodniej części gminy znajdują się złoża węgla brunatnego: „Józwin II” – kończy się eksploatacja złoża, „Ościsłowo” – obecnie zrezygnowano z eksploatacji złoża. Na południe od miejscowości Mrówki stwierdzono występowanie wód termalnych, które nadają się do celów leczniczych.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty potwierdzają, iż tereny gminy były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych, zaś dokumenty źródłowe sięgają XIII wieku. Wtedy też

erygowana była parafia. Miejscowość Wilczyn po raz pierwszy była wzmiankowana w dokumentach z 1247 r., pod nazwą Wilczyno, ale już w dokumentach z 1316 r. i 1348 r. występuje Tomasz z Wilczyna - pleban wilczyński, a w 1358 r. i 1364 r. - Mikołaj, miecznik kaliski i lektor króla Kazimierza Wielkiego - dziedzic Wilczyna h. Poraj. Znani są także imiennie właściciele Wilczyna z roku 1393: Zawisza i Jakusjusz. W XV w. Wilczyn był miastem prywatnym należącym do Porajów z Bierzglina i Wrześni. Z nieznanych przyczyn, miasto ponownie uzyskało przywilej lokacyjny w pierwszej połowie XVI w., a w 1870 r., mocą ukazu carskiego, Wilczyn utracił prawa miejskie, których już nie odzyskał. W 1765 r. jako właściciel Wilczyna wspominany jest Chrzanowski.

W marcu 1769 r. pod Wilczynem rozegrała się krwawa bitwa pomiędzy oddziałami konfederatów barskich, a wojskami rosyjskimi, w której zginęło i zostało wymordowanych po wzięciu do niewoli bardzo wielu Polaków. W czasie zaborów, w latach 1793-1815 Wilczyn wchodził w skład utworzonego wtedy powiatu Powidz, który w 1815 r. uległ podziałowi. Część tego powiatu weszła w skład Wielkiego Księstwa Poznańskiego, a druga część w skład Królestwa Polskiego. Do 1918 r. Wilczyn pozostawał pod zaborem rosyjskim, a przez tereny obecnej gminy Wilczyn przebiegała granica zaborów rosyjskiego i pruskiego. Mieszkańcy Gminy Wilczyn brali udział w zrywach powstańczych XIX wieku, a na początku XX w. walczyli i ginęli w szeregach powstańczych zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 r., w wyniku którego omawiane tereny włączono do odrodzonego państwa polskiego. Okres międzywojenny w gminie to czas rozwoju m.in. ruchu spółdzielczego, kółek rolniczych, placówek oświatowych, budynków użyteczności publicznej i życia kulturalnego, przerwany wybuchem II wojny światowej. W czasie hitlerowskiej okupacji wielu mieszkańców gminy poległo, zostało zamordowanych w lasach kazimierskich i w Szczeglinie pod Mogilnem, było wysiedlanych i wywożonych do obozów koncentracyjnych.

Po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej w styczniu 1945 r., rozpoczął się nowy etap przemian społeczno - gospodarczych w realiach 2 poł. XX i początku XXI w., a obecnie podejmowane działania samorządu podnoszą atrakcyjność gminy dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Warto dodać, iż tereny gminy związane są biografią znanych postaci historycznych, np.:

- ✓ Antoni Szulczyński (ur. 6 maja 1877 w Wilczogórze, zm. 11 grudnia 1922 w Wilczynie) – polski malarz, autor polichromii, portretów i pejzaży. Absolwent krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, doskonalił swój warsztat na uczelniach w Wiedniu, Rzymie, Monachium i Wilnie. Autor wielu polichromii i obrazów m. in. w kościołach: św. Urszuli w Wilczynie, Skulsku, Kramsku, Łubnicach, Broniszewie, Miedźnie, Dąbrowie k/Wielunia i Złotkowie. Patron Gminnego Ośrodka Kultury w Wilczynie.
- ✓ Ignacy Zakrzewski, herbu Wyssogota (ur. 3 lutego 1823 r. w Wiśniewie, syn Walentego i Tekli z Gądkiewiczów małżonków Zakrzewskich, zm. 5 sierpnia 1889 r. w Kissingen w Bawarii i tamże pochowany) – polski historyk i heraldyk, podpułkownik armii pruskiej,

w latach 1882-1888 poseł do Reichstagu z Wielkopolski. Członek Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz inicjator i wydawca monumentalnego „Kodeksu Dyplomatycznego Wielkopolski”.

O przeszłości i wydarzeniach historycznych tych ziem świadczą też miejsca pamięci i pomniki, które wpisane są nie tylko w świadomość lokalnej społeczności, ale także w krajobraz kulturowy gminy, np.:

- w Wilczynie na rynku usytuowano pomnik poświęcony bohaterom walk o wolną Polskę z inskrypcją: *„Tym, co walczyli i ginęli w walkach o Wolność i Niepodległość Ojczyzny, Rzeczypospolitej Polskiej - mieszkańcy Gminy Wilczyn”*, a w jego sąsiedztwie posadzono żywy pomnik – *Dąb Wolności*, przy którym umieszczono głaz z okolicznościową tablicą;
- na budynku remizy w Wilczynie widnieje tablica pamiątkowa poświęcona honorowemu członkowi OSP dh. Mariannie Pozorskiej – pedagog, społecznik, twórca Klubu Seniora „Płomień”, w latach 1975-1981 Naczelnik Gminy Wilczyn, przyczyniła się do powstania GOK i GBP, uhonorowana za działalność społeczno-kulturalną odznaczeniami resortowymi i państwowymi oraz statuetką Zasłużona dla Gminy Wilczyn;
- na miejscowym zabytkowym cmentarzu znajdują się m.in. groby zasłużonych osób - nauczycieli, ziemian, księży, żołnierzy, np. dawnych właścicieli majątku Wiśniewa - Karnkowskich herbu Junosza, w tym epitafium mjr. Tadeusza Karnkowskiego, bohaterskiego pilota myśliwców z czasów II wojny, kawalera orderu Virtuti Militari i wielu innych odznaczeń polskich i brytyjskich; także zabytkowe pomniki rodzin Krzymuskich i Taczanowskich - właścicieli Wilczyna i innych dóbr.

Na terenie gminy spotkać można zanikające już w pejzażu historyczne budownictwo drewniane, stanowiące najbardziej rodzimy element dziedzictwa architektonicznego: kościół zrębowy p. w św. Tekli w Wilczogórze i wiatrak koźlak tamże - przykład zanikającego ludowego budownictwa przemysłowego.

Specyficzną kategorią miejsc tworzących krajobraz kulturowy są cmentarze, które są świadectwem wielokulturowości tych ziem. Oprócz rzymskokatolickiego w Wilczogórze, występują także nieczynne cmentarze ewangelickie, a właściwie zapomniane ich pozostałości, w miejscowościach: Maślaki, Nowy Świat, Wilczyn oraz cmentarz żydowski w Wilczynie.

Szczególnym elementem krajobrazu w okolicach wsi Góry jest unikatowe cmentarzysko kurhanów megalitycznych, a w Mrówkach – Kownatach grodzisko, ob. skansen archeologiczny oraz grodzisko „Świętne” na półwyspie Jeziora Suszewskiego.

Występują też na terenie gminy małe obiekty kultowe – kapliczki, figury i krzyże przydrożne, mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej. Te małe obiekty kultu, o różnej formie

architektonicznej, widoczne są m.in. w miejscowościach: Wilczyn, Wilczogóra, Biela, Góry, Kopydłowo, Kownaty, Ościslów, Wiśniewa, Zygmuntowo.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne – tradycja, zwyczaje, obrzędy, muzyka ludowa, postaci i zdarzenia historyczne - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem *Programu opieki nad zabytkami gminy Wilczyn na lata 2023-2026* jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami – zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023, poz. 40).

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków)

parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16),

- b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),
- c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4),
- e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32 ust.1 pkt 3 i ust. 2),
- f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33 ust. 1 i 2),
- g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71 ust. 1 i 2),
- h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),
- i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust.1),
- j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87 ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentach:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zmianami)

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5 art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności

określa art. 86 ustawy.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

- 1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;
- 3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;
- 4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane - roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu

jego kolejnych przekształceń;

- 11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
 - 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 2) uznanie za pomnik historii,
- 3) utworzenie parku kulturowego,
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;

- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16 b i 16 c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust.1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r., poz. 81).

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 40)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 r., poz. 2556 ze zmianami)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od

przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r., poz. 916 ze zmianami)

Zgodnie z art. 83 a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków - wojewódzki konserwator zabytków. Art. 86 ust. 1a) stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2022 r., poz. 503 ze zmianami)

Ustawa wprowadza następujące regulacje z zakresu ochrony zabytków:

- a) w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1 ust. 2 pkt 4),
- b) w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się uwarunkowania wynikające ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, a nadto określa się obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 10 ust. 1 pkt 4 i ust. 2 pkt 4),
- c) wójt, burmistrz, prezydent miasta zawiadamia na piśmie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzenia studium instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu studium, a po sporządzeniu projektu studium uzyskuje opinię m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 11 pkt 2 i pkt 5 lit. c),
- d) w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego określa się obowiązkowo zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej, a także granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie na podstawie odrębnych przepisów (art. 15 ust. 2 pkt 4 i 7),
- e) wójt, burmistrz, prezydent miasta zawiadamia na piśmie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu planu, a po sporządzeniu projektu planu uzyskuje uzgodnienie m.in. wojewódzkiego konserwatora zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 17 pkt 2 i pkt 6 lit. b tiret 8),
- f) decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzje o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 53 ust. 4 pkt

2 i art. 60 ust. 1).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2021 r., poz. 1899 ze zmianami)

Ustawa określa (w art. 13 ust. 4.), iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się o 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Art. 96 ust. 1a stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nr z 2021 r., poz. 2351 ze zmianami)

Art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należyтым stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1, 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t.j. Dz. U. z 2023 r., poz. 70)

Na podstawie art. 7 ust.1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- 1) Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- 2) Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164).

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta

została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem *Strategii* jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich” zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in. następujące priorytety:

- 1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,
- 2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*”. Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. *Rozwój turystyki kulturowej* obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

- Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

- Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równolegle – wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny.

Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. *Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej* ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres projektu obejmie m.in. następujące działania:

- 1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;
- 2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

5.1.2. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) przyjęta została Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r.

Zadania powiązane z ochroną dziedzictwa kulturowego uwzględnione zostały w dwóch obszarach:

1. E-państwo. Kierunek interwencji: Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2. Kapitał ludzki i społeczny. Kierunek interwencji: Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego. Działania do 2030 r.:

- ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty, inwestycje w dziedzictwo narodowe, (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytków, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO,

- wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 przyjęty został Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

W *Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* dokonano ewaluacji Krajowego Programu na lata 2014-2017. Sprawozdanie końcowe z oceny realizacji wybranych elementów Programu zostało zamieszczone na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pod adresem: www.kultura.gov.pl.

Na podstawie wyników ewaluacji i doświadczeń towarzyszących realizacji Programu na lata 2014-2017, przy przygotowywaniu Programu na lata 2019-2022 położono szczególny nacisk na zmiany w warstwie:

- 1) poprawy struktury zarządzania, monitoringu i ewaluacji Programu,
- 2) wyraźnego powiązania wskaźników realizacji Programu z konkretnymi zadaniami, zaplanowanymi jako elementy realizacji kierunków działania i celów szczegółowych.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny, jakim jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Celowi głównemu przyporządkowano trzy cele szczegółowe oraz kierunki działania i zadania:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

1.1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach,
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

2.1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego:

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości:

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku

Strategia rozwoju województwa wielkopolskiego do 2030 roku przyjęta została przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr XVI/287/2020 z dnia 27 stycznia 2020 r.

Wśród kluczowych wyzwań dla Wielkopolski wymieniono „Przeciwdziałanie dezintegracji społecznej i utracie regionalnej tożsamości, rozwijanie kapitału społecznego i kulturowego”. Samorząd Województwa przyjął następującą wizję rozwoju województwa wielkopolskiego: „Wielkopolska w 2030 roku to region przodujący w kraju, liczący się w Europie i szanujący jej uniwersalne wartości, świadomy swojego dziedzictwa przyrodniczego i cywilizacyjnego, spójny, zrównoważony i dostępny terytorialnie, otwarty na nowe idee i ludzi, silny nowoczesną gospodarką, aspiracjami i wiedzą swoich mieszkańców, zapewniający im bardzo dobre warunki życia, pracy i wypoczynku na całym obszarze województwa.”

Istotę działań samorządu regionalnego i podstawowe funkcje do spełnienia precyzuje jego misja: „Samorząd Województwa umacnia krajową i europejską pozycję Wielkopolski, rozwija jej potencjał społeczny i gospodarczy, podnosi poziom życia mieszkańców oraz dba o środowisko

przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych i przyszłych pokoleń w myśl zasad zrównoważonego rozwoju.”

Wyróżniono cztery cele strategiczne, a w ich obrębie jedenaście celów operacyjnych, które realizowane będą przez kierunki interwencji. Dla celu „Rozwój kapitału społecznego i kulturowego regionu” kluczowym kierunkiem interwencji będzie wzmacnianie potencjału kulturowego i infrastruktury kultury. Dla zachowania tradycji i tożsamości kulturowej mieszkańców, odbudowy i utrzymania materialnego dorobku kultury i dziedzictwa regionu, atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej województwa niezbędne jest wsparcie inwestycji w obszarze kultury. Spośród identyfikowanych w tym zakresie potrzeb wymieniono rozwój wielkopolskich instytucji kultury oraz rozwój i promocję produktów turystyki kulturowej ze szczególnym uwzględnieniem Szlaku Piastowskiego.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa wielkopolskiego wraz z Planem zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego Poznania uchwalony przez Sejmik Województwa Wielkopolskiego Uchwałą Nr V/70/19 z dnia 25 marca 2019 r.

W rozdz. II. „Synteza uwarunkowań zagospodarowania przestrzennego województwa”, pkt. 3.3. „Dziedzictwo kulturowe” przedstawiono krótką historię osadnictwa, najcenniejsze obszary i obiekty nieruchome, zabytki archeologiczne, obszary o wysokich wartościach kulturowych, obiekty kultu religijnego, miejsca pamięci narodowej, elementy dziedzictwa niematerialnego, szlaki kulturowe.

W rozdz. IV. „Cele polityki przestrzennej” określono osiem celów polityki przestrzennej, w tym cel 4. odnoszący się do ochrony dziedzictwa kulturowego „Ochrona potencjału kulturowego i krajobrazu oraz rozwój konkurencyjnych form turystyki i rekreacji”. Dla przyjętych celów polityki przestrzennej określone zostały kierunki zagospodarowania przestrzennego oraz działania służące osiągnięciu docelowej struktury funkcjonalno-przestrzennej.

I. W zakresie wzmacniania tożsamości narodowej i regionalnej:

- 1) Kształtowanie głównego obszaru kulturotwórczego poprzez m.in.:
 - a) wzmacnianie i wdrażanie działań ochronnych dla obiektów związanych ze Szlakiem Piastowskim,
 - b) wyznaczanie lokalnych tematycznych tras turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe Szlaku Piastowskiego;
- 2) Zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego poprzez m.in.:
 - a) ochronę obiektów cennych kulturowo, w tym:
 - obejmowanie obiektów wyższymi formami ochrony prawnej,
 - realizację nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,

- modernizację obiektów zabytkowych,
- tworzenie skansenów oraz przenoszenie do nich najbardziej wartościowych obiektów architektury wiejskiej,

b) ochronę przestrzeni miast i wsi, w tym:

- wyznaczanie obszarów o zachowanych wartościach kulturowych i określanie potrzeb ich odnowy,
- identyfikowanie obszarów zdegradowanych i obejmowanie ich działaniami planistycznymi,
- działania rewaloryzacyjne zachowujące charakterystyczne dla przestrzeni miejskiej i wiejskiej obszary i obiekty decydujące o ich tożsamości i specyfice miejsca,

c) ochronę obszarów cennych kulturowo, w tym:

- tworzenie parków kulturowych,
- wpisanie obszarów cennych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO,

d) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycje, obrzędy, rzemiosło, stroje, muzykę czy tradycyjną kuchnię grup regionalnych;

3) Poprawa jakości przestrzeni kulturowej i krajobrazu poprzez m.in.:

a) w obrębie obszarów zachowania tożsamości miejsca lokalizacji obiektów cennych kulturowo:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej dla obiektów wraz z ich otoczeniem,
- tworzenie stref ochronnych dla obiektów archeologicznych, szczególnie tych o własnej formie krajobrazowej, z określeniem zasad inwestowania,
- określanie parametrów nowej zabudowy w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,
- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam w otoczeniu obiektów cennych kulturowo,
- zachowanie lub odtwarzanie historycznych struktur kompozycji urbanistycznej w otoczeniu obiektów i obszarów cennych kulturowo,
- określenie terenów zachowania istniejących lub odtwarzania historycznie ukształtowanych kompozycji zieleni,

b) w obrębie obszarów ochrony i zachowania historycznej specyfiki przestrzeni miast i wsi:

- wyznaczanie stref ochrony konserwatorskiej obejmujących cenne kulturowo przestrzenie miast i wsi wraz z ich otoczeniem,
- wprowadzanie ograniczeń dla nowej zabudowy wynikających z konieczności zachowania historycznych relacji wysokościowych,
- zachowanie lub odtwarzanie przebiegów głównych historycznych traktów komunikacyjnych z uwzględnieniem charakteru zabudowy w pierzejach,
- określanie miejsc lokalizacji i parametrów małej architektury, ogrodzeń, reklam,

c) w obrębie obszarów ochrony i zachowania specyfiki krajobrazu obszarów cennych kulturowo, w tym krajobrazu wiejskiego:

- wyznaczanie stref ochrony krajobrazu obejmujących specyficzne elementy przestrzeni, w tym przedpola ekspozycji widokowej oraz osie widokowe na obiekty charakterystyczne dla specyfiki krajobrazu (obiekty budowlane, obiekty przyrodnicze, obiekty archeologiczne o własnej formie krajobrazowej),
 - zachowanie charakterystycznego rozplanowania jednostek osadniczych,
 - zachowanie historycznych cech zabudowy regionalnej,
 - zachowanie charakterystycznej, historycznej małej architektury, w tym kapliczek i krzyży przydrożnych,
- 4) Rozwój instytucjonalnej działalności kulturalnej poprzez m.in.:
- a) podnoszenie jakości usług kulturalnych w istniejących instytucjach kultury, w tym wspieranie nowych inicjatyw promujących dziedzictwo kulturowe,
 - b) wspieranie lokalnej działalności kulturalnej tworzonej w oparciu o specyficzne, lokalne zasoby dziedzictwa kulturowego, w tym niematerialnego m.in. poprzez:
 - organizację izb pamięci, muzeów,
 - wytyczanie lokalnych szlaków turystyki kulturowej,
 - tworzenie zespołów ludowych i grup kultywujących obrzędy ludowe i umiejętności związane z wytwarzaniem lub użytkowaniem tradycyjnych instrumentów muzycznych i rękodzieła.
- II. W zakresie rozwoju zróżnicowanych form turystyki i rekreacji:
- 1) Zwiększenie atrakcyjności obszarów wizerunkowych dla rozwoju zróżnicowanych form turystyki poprzez m.in.:
- a) efektywną ochronę, ekspozycję i organizację zasobów kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych,
 - b) podnoszenie jakości, innowacyjności i konkurencyjności ofert turystycznych,
 - c) poprawę estetyki miast i wsi,
 - d) promowanie lokalnej kultury – tradycji i zwyczajów wielkopolskiej wsi,
 - e) rozwój preferowanych specjalizacji turystyki kulturowej, krajoznawczej, biznesowej i wypoczynkowej w poszczególnych gminach.
- 2) Rozwój turystyki kulturowej o znaczeniu międzynarodowym i krajowym.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego

Program opieki nad zabytkami województwa wielkopolskiego na lata 2021-2024 przyjęty został Uchwałą Nr XXXVII/714/21 Sejmiku Województwa Wielkopolskiego z dnia 20 grudnia 2021 r.

Głównym celem *Programu* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami oraz dbałość o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe regionu dla dobra jego obecnych oraz przyszłych pokoleń.

W przyjętym dokumencie określono 5 celów szczegółowych, którym przyporządkowano

kierunki działań:

Cel szczegółowy 1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków, poprawa ich stanu zachowania oraz optymalizacja skuteczności systemu ochrony dziedzictwa materialnego województwa wielkopolskiego

Kierunki działań: podjęcie działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków, wspieranie ochrony zabytków archeologicznych, popularyzowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, monitoring i aktualizacja uregulowań prawnych oraz dokumentów strategicznych i planistycznych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 2. Budowanie tożsamości regionalnej i narodowej oraz świadomości społecznej mieszkańców Wielkopolski w oparciu o wartości dziedzictwa kulturowego

Kierunki działań: wspieranie programów i projektów edukacyjnych popularyzujących dziedzictwo kulturowe, wspieranie inicjatyw związanych z upamiętnianiem Powstania Wielkopolskiego, popularyzacja i upowszechnianie wiedzy na jego temat.

Cel szczegółowy 3. Włączenie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego w rozwój społeczny, kulturowy i ekonomiczny województwa

Kierunki działań: wsparcie zagospodarowania, adaptacji i wykorzystania zabytków i dziedzictwa niematerialnego na cele kulturalne, turystyczne lub społeczne, wzmocnienie działań związanych z rozwojem usług turystycznych, wspieranie dawnych rzemiosł, ginących zawodów i form twórczości charakterystycznych dla województwa.

Cel szczegółowy 4. Rozwijanie przedsięwzięć ułatwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Kierunki działań: włączanie zabytków w procesy gospodarcze, włączanie cyfryzacji do ochrony i opieki nad zabytkami.

Cel szczegółowy 5. Podejmowanie i określanie warunków współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych

Kierunki działań: udostępnianie obiektów zabytkowych, wskazywanie potencjalnych źródeł finansowania.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Obiekty zabytkowe nieruchome o najwyższym znaczeniu dla gminy wpisane do rejestru zabytków

BIELA

PARK DWORSKI, 1 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-278/20 z 30.04.1984 r.

KOPYDŁOWO

ZESPÓŁ DWORSKI:

a. dwór, mur., 1928-1930 r.,

Rejestr zabytków Nr A-279/21 z 30.04.1984 r.

b. park, XIX w. – pocz. XX w.

Rejestr zabytków Nr A-279/21 z 30.04.1984 r.

KOPYDŁÓWEK

ZESPÓŁ PAŁACOWY:

a. pałac, mur., 2 poł. XVIII w., przebud. 2 poł. XIX w.,

Rejestr zabytków Nr A-280/22 z 30.04.1984 r.

b. park, k. XVIII w.

Rejestr zabytków Nr A-280/22 z 30.04.1984 r.

KOWNATY

DWÓR, mur., XVIII/XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-281/23 z 30.04.1984 r.

WILCZOGÓRA

KOŚCIÓŁ PAR. P.W. ŚW. URSZULI, mur., 1566 r., rozbud. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-140/735 z 13.09.1969 r.

CMENTARZ KATOLICKI, ok. poł. XIX w. – 4 kwatery wraz z ogrodzeniem i bramą

Rejestr zabytków Nr A-482/223 z 9.11.1992 r.

KOŚCIÓŁ FIL. P.W. ŚW. TEKLI, drew., 1781 r.

Rejestr zabytków Nr A-141/736 z 13.09.1969 r.

WTÓREK

PARK DWORSKI, 1 poł. XIX w.

Rejestr zabytków Nr A-347/89 z 21.05.1984 r.

6.2. Wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków

BIELA

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

a. dwór, mur., 1 poł. XIX w.,

b. park, 1 poł. XIX w.,

c. stajnia, mur. k. XIX w.

GÓRY

ZESPÓŁ DWORSKI:

a. dwór, mur., 2 poł. XIX w.,

b. pozostałości parku, 2 poł. XIX w.

MŁYN, mur. XIX/XX w.

KOPYDŁOWO

ZESPÓŁ DWORSKI:

- a. dwór, mur., 1928-1930 r.,
- b. park, XIX w. – pocz. XX w.

KOPYDŁÓWEK

ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY:

- a. pałac, 2 poł. XVIII w., przebud. 2 poł. XIX w.,
- b. park, k. XVIII w.,
- c. kapliczka, 2 poł. XIX w.,
- d. budynek gospodarczy ogrodnika, mur. k. XIX w.,
- e. stajnia, ob. magazyn, mur., k. XIX w.,
- f. obora I, mur. k. XIX w.,
- g. obora II, mur., k. XIX w.,
- h. kuźnia, mur. pocz. XX w.,
- i. stelmacharnia, mur., pocz. XX w.,
- j. magazyn chmielu, mur., pocz. XX w.,
- k. brama z ogrodzeniem, mur. k. XIX w.

KOWNATY

ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY:

- a. dwór, mur., XVIII/XIX w.,
- b. park, XIX w.,
- c. obora I, mur., k. XIX w.,
- d. obora II, mur. k. XIX w.

MAŚLAKI

CMENTARZ EWANGELICKI, XVIII w.

NOWY ŚWIAT

CMENTARZ EWANGELICKI, XVIII w.

SUCHARY

DOM NR 4, mur. 1936 r.

WILCZOGÓRA

ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. URSZULI:

- a. kościół, mur., 1566 r., rozbud. XIX w.,
- b. dzwonnica, mur. k. XIX w.,
- c. ogrodzenie, mur. k. XIX w.,
- d. plebania, mur. ok. 1850 r.

ZESPÓŁ CMENTARZA KATOLICKIEGO:

a. cmentarz, ok. poł. XIX w.,
b. brama z ogrodzeniem, mur., 1877 r.
KOŚCIÓŁ FIL. P.W. ŚW. TEKLI, drew., 1781 r.
SPICHLERZ FOLWARCZNY, mur. ok. poł. XIX w.
GORZELNIA NR 173, mur. 1845 r.
WIATRAK KOŻLAK, drew., k. XIX w.
DOM NR 5, mur., 1928 r.
DOM NR 19, mur., 1934 r.
DOM NR 24, mur., 2 poł. XIX w.

WILCZYN

CMENTARZ ŻYDOWSKI, ul. Polna, XVIII w.
CMENTARZ EWANGELICKI, ul. Karolkowa, XIX w.

ul. Rynek

DOM NR 16, mur., ok. 1900 r.
DOM NR 18, mur. 1920 r.

ul. Strzelińska

DOM NR 11, mur., 1935 r.
DOM NR 13, mur., pocz. XX w.
DOM NR 20, mur., 1902 r.
DOM NR 25, mur., pocz. XX w.
DOM NR 26, mur., 1 ćw. XX w.

WIŚNIEWA

ZESPÓŁ FOLWARCZNY:

a. spichlerz, mur., k. XIX w.
b. gorzelnia, mur., k. XIX w.
c. budynek mieszkalno-gospodarczy nr 5, mur., k. XIX w.

WTÓREK

PARK DWORSKI, 1 poł. XIX w.

6.3. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Wilczyn do rejestru zabytków pod nr 423/Wlkp/B decyzją Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z dnia 21.12.2015 r. wpisane zostało wyposażenie i wystrój kościoła par. p.w. św. Urszuli w Wilczogórze (26 pozycji). W skład wyposażenia wchodzi m.in. manierystyczny ołtarz główny z przełomu XVI i XVII w. z obrazami i rzeźbami, ołtarz boczny p.w. Matki Boskiej, ołtarz boczny p.w. Przemienienia Pańskiego, barokowe z 2 poł. XVIII w., gotycka kropielnica, manierystyczna chrzcielnica, barokowy prospekt organowy wraz z instrumentem,

obrazy Stacji Drogi Krzyżowej z 2 poł. XIX w., polichromia wnętrza z pocz. XX w. autorstwa Antoniego Szulczyńskiego.

6.4. Krajobraz kulturowy – obszarowe wpisy do rejestru zabytków (układy urbanistyczne, parki kulturowe, parki krajobrazowe)

Na terenie gminy Wilczyn nie występują układy urbanistyczne i ruralistyczne wpisane do rejestru zabytków. Nie utworzono również parków kulturowych.

6.5. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne; dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne; dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

6.5.1. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Wilczyn znajdują się trzy stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Są to:

1. Średniowieczne grodzisko stożkowe w miejscowości Kownaty (Mrówki), st. 1, ob. AZP 51-39/45, wpisane do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koninie pod numerem 30/Wlkp/C z dnia 16.07.1992 r.

Grodzisko w Mrówkach zostało odkryte w roku 1923. Jednak badania wykopaliskowe przeprowadzono dopiero w latach 1971-1972. Prowadzone były one przez archeologów Ł. i A. Nowaków z Muzeum Okręgowego w Koninie.

Grodzisko położone jest ok. 800 m na południowy wschód od zabudowań wsi Mrówki, ok. 250 m na północ od drogi do wsi Świętne. Ulokowano je w miejscu z natury obronnym: na końcu półwyspu przy południowym brzegu jeziora Kownackiego. Od północy osłaniają je wody jeziora, a od zachodu i południa, zabagniona obecnie, dawna zatoczka. Założenie obronne zrealizowano wznosząc potężny, stożkowy kopiec o wysokości 7 m, mający dolną średnicę 44 m, a górną 18 m. Dodatkowo otoczono go fosą o szerokości około 2 m połączoną od północy z jeziorem zapewniającym stały dopływ wody.

W wyniku badań wykopaliskowych na szczycie kopca w części południowo - zachodniej odsłonięto pozostałości pięciobocznej wieży (dł. boku ok. 3 m), która była główną budowlą grodziska. Na północ od niej odkryto piwniczkę, która prawdopodobnie znajdowała się pod drugim budynkiem, a na południe pozostałości kuźni. Całość szczytu otoczona była palisadą. Grodzisko było zamieszkiwane przez kilka pokoleń - od końca XIII do połowy XIV. W połowie tego stulecia obiekt uległ spaleniowi prawdopodobnie w wyniku jakichś walk. Z jakim rodem powiązać należy tę siedzibę na razie nie wiadomo. W 2 połowie XIV i w XV wieku panowali tu Wilczyńscy herbu Poraj, właściciele Wilczyna i Kownat. Najbardziej znany z nich jest Mikołaj, miecznik kaliski w latach 1358-1364. Określenie wcześniejszych posesorów i okoliczności zniszczenia grodziska wymagają jeszcze studiów archiwalnych. Więcej wiemy o życiu codziennym mieszkańców grodziska. Świadczą o nim liczne przedmioty znalezione w toku badań. Militaria w postaci grotów bełtów kuszy, haków do napinania kuszy, ostróg (w tym dziecięcej), elementów wyposażenia jeździeckiego i związanych z rzędem końskim wskazują niedwuznacznie na rycerski charakter tej siedziby i wiązać je można z właścicielami. O ich zamożności świadczy pośrednio szalka wagi służącej do odważania kruszców oraz fragmenty dość rzadkich w tych czasach naczyń szklanych. Zajęcia czeladzi dworskiej określają pozostałości kuźni, półwytwory przedmiotów z rogu oraz narzędzia rolnicze takie jak sierpy, czy stolarskie jak świder czy topór. Na podstawie znalezionych szczątków kostnych zwierząt stwierdzono, że mieszkańcy spożywali przede wszystkim mięso zwierząt domowych (70,9%) głównie wieprzowinę i wołowinę, ale i dziczyzna dość często bywała na ich stołach (29,1%) - polowano na dziki, sarny, zające, jelenie, a także dla skór na borsuki i wydry.

Z ptaków spożywano kury. Mieszkając tuż nad jeziorem łowiono też niewątpliwie ryby, ale do naszych czasów zachowała się tylko niewielka ilość ich szczątków. Zabudowań pilnowały psy o bliżej nieokreślonej rasie. W roku 1973 grodzisko zostało zamienione na skansen archeologiczny. Autorem projektu był architekt Z. Łabuda pod merytorycznym nadzorem Ł. i A. Nowaków. Oczyszczono fosę, zrekonstruowano wieżę, chatę i palisadę na szczycie kopca. Dodatkowo zbudowano bramę wejściową i mostek przez fosę. Na dwóch kondygnacjach wieży znajduje się niewielka ekspozycja, na której można obejrzeć część z odkrytych zabytków. Najwyższe piętro służy jako platforma widokowa. Obok kopca znajdują się dwa szałas rybackie i replika drewnianej kuźni, które mają zasygnalizować, że znajdowało się tutaj więcej zabudowań gospodarczych. Całość daje pojęcie jak wyglądała średniowieczna siedziba rycerska, których na terenie Wielkopolski rozpoznano już ponad setkę. Jak na razie jest to jedyny skansen tego typu naszym terenie. Obiekt jest dostępny dla zwiedzających, jako filia Muzeum Okręgowego w Koninie.

2. Grodzisko ludności kultury łużyckiej i wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowe w miejscowości Kownaty (Świętne), st. 1. ob. AZP 51-39/47, wpisane do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu pod numerem 36/Wlkp/C z dnia 03.10.1973 r.

Stanowisko w miejscowości Świętne to grodzisko pierścieniowate kultury łużyckiej (średnica owalu do 140 m, wysokość do 2 m). Położone jest na półwyspie Jez. Suszewskiego, na południe od grobli między Jez. Suszewskim a Kownackim, wśród wilgotnego lasu na pagórku. Grodzisko ma wyraźny kształt nieregularnego trójkąta obwiedzonego wałem od południa, wschodu i północy. W części północno-wschodniej znajduje się kopiec stożkowaty (wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowe) o podstawie okrągłej o wymiarach 45x48 m i wysokości około 5 m.

Stanowisko badane było wykopaliskowo w roku 1973 (UAM Poznań) oraz powierzchniowo w 1949 r. przez J. Kamińską i w 1983 r. w ramach badań AZP przez Muzeum Okręgowe w Koninie.

3. Cmentarzisko wielofazowe, a więc cmentarzisko grobowców bezkomorowych kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu oraz cmentarzisko kurhanowe kultury łużyckiej z epoki brązu w miejscowości Góry, st. 24, ob. AZP 52-40/193, wpisane do rejestru zabytków decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu pod numerem 457/Wlkp/C z dnia 09.02.2018 r.

Stanowisko nr 24 w miejscowości Góry zostało odkryte w marcu 2016 r., w związku z danymi uzyskanymi za pomocą skaningu laserowego LIDAR (Light Detection and Ranging). Na numerycznym modelu terenu (NMT) zaobserwowano wówczas zgrupowanie 16 grobowców ujętych w 4 grupach (strefy A, B, C i D). Wizja lokalna przeprowadzona w marcu 2016 r. przez Muzeum Okręgowe w Koninie w terenie pozwoliła wstępnie zidentyfikować stanowisko jako pozostałości cmentarzyska grobowców bezkomorowych ludności kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu (K. Gorczyca, *Opinia w sprawie konieczności objęcia ochroną konserwatorską cmentarzyska*

grobowców bezkomorowych w miejscowości Góry, gmina Wilczyn, st. 24, ob. AZP 52-40/193, archiwum WUOZ Delegatura w Koninie). Cmentarzysko w Górach zostało zaliczone do kleczewskiej enklawy grobowców kujawskich, która została określona i opisana już kilkanaście lat temu (K. Gorczyca, *Kleczewska enklawa grobowców kujawskich. Zarys problemu*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. XIII/XIV, 2005, s. 117-132). Zebrano wówczas wszelkie dostępne informacje na temat bezkomorowych grobowców kujawskich kultury pucharów lejkowatych, które udało się zarejestrować w okolicach Kleczewa, pow. koniński. Obiekty te są obecnie już w większości zniszczone i informacje mają charakter głównie archiwalny. Według relacji E. Raczyńskiego z 1 poł. XIX w. było ich nie mniej niż 150 w pobliżu Kleczewa (E. Raczyński, *Wspomnienia Wielkopolski*, t.2, Poznań 1843, s. 421-422), a o kolejnych wspominano w okolicy Wilczyna i Skulska (O. Kolberg, *Dzieła wszystkie*, t.23. *Kaliskie*, Wrocław – Poznań 1964, s. 9). Ze względu na liczne intensywne przekształcenia przemysłowe i rolnicze wydawało się wówczas, że nie uda już się odkryć nowych, jeszcze istniejących lub dobrze zachowanych grobowców megalitycznych. Przełomem okazał się skanowanie laserowe LIDAR, który pozwolił na prospekcję dotychczas niedostępnych archeologicznie terenów leśnych i odkrycie kilkunastu obiektów w lesie na terenie miejscowości Góry. Stan zachowania nowoodkrytych grobowców jest dużo lepszy od tych znanych poprzednio, które zarejestrowano na polach. Uchroniło je to, że przez wieki znajdowały się na obszarach leśnych. Wprawdzie pozbawione są obstaw kamiennych, ale nasypy, mimo leśnej orki, są czytelne. Kamienie zostały usunięte prawdopodobnie na przełomie XIX/XX wieku lub w pierwszej połowie XX w. Świadczą o tym zgodnie relacje mieszkańców jak i wzmianki w literaturze.

Badania sondażowe stanowiska zostały przeprowadzone w 2016 r. przez pracowników Muzeum Okręgowego w Koninie. Badaniami objęto grobowce nr 1, 2, 3 i 4. W wykopach badawczych zaobserwowano nasypy grobowców (grobowce 1, 2 i 3) wraz z kamieniami podkładowymi (grobowce 2 i 3), kamienie obstawy (grobowce nr 2 i 3) oraz fragmenty krzemieni i ceramiki ludności kultury ceramiki wstęgowej, kultury pucharów lejkowatych oraz kultury łużyckiej. Przestrzeń między grobowcami 1 i 2 zajmował szeroki wykop powstały podczas prac przygotowawczych pod budowę nasypów. W przypadku obiektu nr 4 stwierdzono, że jest to kurhan ludności kultury łużyckiej (uchwycono zachodni skraj kurhanu z płaszczem kamiennym o miąższości 1-2 warstw), co zostało potwierdzone również przez datowanie materiału ceramicznego (K. Gorczyca, K. Schellner, *Sprawozdanie z badań archeologicznych stanowiska wielokulturowego w Górach stan. 24, AZP 52-40/193, gm. Wilczyn, pow. Konin, woj. wielkopolskie*, archiwum WUOZ Delegatura w Koninie).

Dodatkowe badania uszczegóławiające miały miejsce w maju 2017 roku i również prowadzone były przez pracowników Muzeum Okręgowego w Koninie. Badaniami objęto wschodnią część stanowiska. Przeprowadzone badania wykazały (K. Gorczyca, K. Schellner, *Sprawozdanie*

z badań archeologicznych stanowiska wielokulturowego w Górach stan. 24, AZP 52-40/193, gm. Wilczyn, pow. Konin, woj. wielkopolskie, archiwum WUOZ Delegatura w Koninie), że stanowisko 24 w Górach obejmuje: cmentarzisko 14 grobowców kultury pucharów lejkowatych – obiekty nr 1-3, 5-15 (strefa A, B, C, D), kurhan kultury łużyckiej – obiekt nr 4 (strefa C), osadę kultury łużyckiej (strefa E – zlokalizowana poza strefą grobowców, na wschodnim brzegu Strugi. Ludność tej osady wykorzystywała kamienie obstaw grobowców neolitycznych dla swoich celów. Wskazują na to zarejestrowane na grobowcach 1, 2 i 3 nieregularne wkopy zawierające fragmenty ceramiki kultury łużyckiej. Dowodem, że ludność kultury łużyckiej prowadziła działalność na terenie cmentarzyska jest również znaleziona w tej strefie złota spirala o powrotnym zwoju. Średnica spirali wynosi 2,7 cm, natomiast waga 8,4 g. Analogiczne spirale znane są w kulturze łużyckiej na terenie Wielkopolski m.in. z Brzezia, Kaczorów, Międzyrzecza, Poznania – Wielkiej Starołęki - M. Kaczmarek, *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu*, Poznań 2002, Wydawnictwo Naukowe UAM, passim. M. Kaczmarek, *Epoka brązu na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w świetle interregionalnych kontaktów wymiennych*, Poznań 2012, Wydawnictwo PTPN, s. 320).

Ze względu na wyniki wcześniejszych badań rozpoznawczych, w strefie F cmentarzyska, zdecydowano się na przeprowadzenie dodatkowych, nieinwazyjnych badań geofizycznych w strefie między grobowcami. Badania zostały przeprowadzone przez pracowników Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w sierpniu 2017 r. na obszarze 1 ha. Pozwoliły one potwierdzić, że na badanym terenie znajduje się unikalny kompleks stanowisk o własnej formie krajobrazowej (doskonale zachowane grobowce kujawskie, dawne miedze oraz późniejsze kurhany) stanowią zwarty i cenny zespół, tworzący palimpsest sięgający epoki neolitu (Łukasz Pospieszny, Michał Jakubczak, Robert Ryndziejewicz, *Wyniki badań teledetekcyjnych i geofizycznych w miejscowości Góry, pow. koniński*, archiwum WUOZ Delegatura w Koninie).

Podsumowując wyniki przeprowadzonych badań archeologicznych stwierdzono, że stanowisko archeologiczne nr 24 w miejscowości Góry, obszar AZP 52-40/193 to cmentarzisko wielofazowe, a więc cmentarzisko grobowców bezkomorowych kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu oraz cmentarzisko kurhanowe kultury łużyckiej z epoki brązu.

W trakcie badań archeologicznych w omawianej strefie wyróżniono następujące obiekty grobowe:

Obiekt nr 1

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 52 m, maksymalnej szerokości 8 m oraz wysokości dochodzącej do 90 cm (77x15x0,8 m). Obiekt badany był sondażowo.

Obiekt nr 2

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości

48 m, maksymalnej szerokości 10 m oraz wysokości dochodzącej do 130 cm (85x15x0,8 m). Obiekt badany był sondażowo.

Obiekt nr 3

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 37 m, maksymalnej szerokości 7 m oraz wysokości dochodzącej do 95 cm (75x16x0,8 m). Obiekt badany był sondażowo.

Obiekty o numerach 1, 2 oraz 3 tworzą zwarte skupisko (Strefa A), rozlokowane zostały szeregowo w odstępach około 10 m, granicząc ze sobą dłuższymi bokami. Zostały zinterpretowane jako grobowce kujawskie.

Obiekt nr 4

Nasyp ziemny w kształcie kopca, od strony zachodniej zniszczony przez biegnącą w tym miejscu drogę. W zachowanej części posiada średnicę 18 m oraz wysokość dochodzącą do 40 cm. Obiekt, po badaniach sondażowych, został zinterpretowany jako kurhan ludności kultury łużyckiej (40x8x0,8 m).

Obiekt nr 5

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 34 m, maksymalnej szerokości 6 m oraz wysokości dochodzącej do 80 cm (45x12x0,8 m).

Obiekt nr 6

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 30 m, maksymalnej szerokości 6 m oraz wysokości dochodzącej do 95 cm (50x15x0,8 m).

Obiekty nr 5 i 6 (Strefa B) zinterpretowane zostały jako grobowce kujawskie, silnie zniszczone przez orkę, której ślady widoczne są na numerycznym modelu terenu. Obiekty te położone są względem siebie w odległości około 6 m oraz graniczą ze sobą dłuższymi bokami.

Obiekt nr 7

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 66 m, maksymalnej szerokości 11 m oraz wysokości dochodzącej do 100 cm (70x15x0,8 m).

Obiekt nr 8

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 65 m, maksymalnej szerokości 10 m oraz wysokości dochodzącej do 70 cm (85x17x0,8 m).

Obiekt nr 9

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 59 m, maksymalnej szerokości 12 m oraz wysokości dochodzącej do 80 cm (80x15x0,8 m).

Obiekt nr 10

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 62 m, maksymalnej szerokości 10 m oraz wysokości dochodzącej do 125 cm (85x21x0,8 m).

Obiekt nr 11

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 43 m, maksymalnej szerokości 8 m oraz wysokości dochodzącej do 80 cm (80x13x0,8 m).

Obiekt nr 12

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi W-E, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 60 m, maksymalnej szerokości 9 m oraz wysokości dochodzącej do 100 cm (85x15x0,8 m).

Obiekty o nr 7, 8, 9, 10, 11 oraz 12 tworzą zwarte skupisko (Strefa C). Ulokowane zostały w rozciągającym się południkowo rzędzie, granicząc ze sobą dłuższymi bokami w odstępach dochodzących do 12 m. W części północnej skupiska, pomiędzy obiektami nr 11 i nr 12 na numerycznym modelu terenu bardzo słabo widoczny jest wydłużony wał ziemny, mogący stanowić pozostałość kolejnego, silnie zniszczonego obiektu grobowego w typie kujawskim.

Obiekt nr 13

Owalny kopiec o wymiarach 18 m x 12 m i wysokości sięgającej 90 cm. Obiekt został w znacznym stopniu przekształcony pod wpływem orki, której ślady widoczne są na numerycznym modelu terenu. Struktura ta może stanowić pozostałość silnie zniszczonego kurhanu bądź grobowca kujawskiego. Za tą ostatnią interpretacją przemawia lokalizacja kopca – w bezpośrednim sąsiedztwie dwóch innych obiektów interpretowanych jako grobowce kujawskie (Strefa D) oraz silnie wydłużony kształt, zorientowany na osi W-E (45x17x1,2 m).

Obiekt nr 14

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi N-S z lekkim odchyleniem w kierunku NW-SE, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 33 m, maksymalnej szerokości 8 m oraz wysokości dochodzącej do 105 cm (45x14x0,8 m).

Obiekt nr 15

Nasyp ziemny zorientowany wzdłuż osi N-S z lekkim odchyleniem w kierunku NW-SE, posiadający w planie kształt trapezoidalny, o długości 35 m, maksymalnej szerokości 10 m oraz wysokości dochodzącej do 150 cm (50x15x0,8 m).

Obiekt nr 16

Owalny nasyp ziemny w kształcie silnie zniwelowanego kopca. Posiada średnicę 14 m oraz wysokość dochodzącą do 75 cm (25x10x0,5 m). Obiekt zinterpretowany został jako naturalny.

Obiekty nr 13, 14, 15 oraz 16 tworzą zwarte skupisko (Strefa D). Skupisko D, zostało mocno naruszone przez nowożytną orkę biegnącą w osi N-S. Widoczne w danych geofizycznych dodatkowe obiekty o charakterze bardzo niskich nasypów zamykające się w nieregularne prostokąty interpretować należy jako pozostałości miedzi.

Obiekt nr 17

Nasyp ziemny w kształcie kopca o średnicy 10 m i wysokości sięgającej 40 cm. Struktura o charakterze naturalnym.

Ponadto należy zauważyć, że na terenie stanowiska znajdują się liczne ślady działalności grup

ludzkich od epoki neolitu (kultura ceramiki wstęgowej, kultura pucharów lejkowatych), poprzez epokę brązu (kultura łużycka, ludność której zasiedlała również niedaleką osadę zlokalizowaną na wschodnim brzegu Strugi oraz prowadziła jakąś działalność na terenie cmentarzyska – ślady palenisk między grobowcami, znalezisko złotej spirali) do okresu nowożytnego. Jednym z ciekawszych aspektów analizowanego obszaru jest seria pól ornych widocznych w danych uzyskanych dzięki badaniom geofizycznym. Warto zwrócić uwagę na bardzo liczne, różnoczasowe pola niszczące poszczególne nasypy. Jest to fakt o tyle niepokojący, że może świadczyć o występowaniu na tym terenie nasypów zniwelowanych przez intensywną uprawę. Poza tym podkreślenia wymaga fakt istnienia obiektów związanych z funkcjonowaniem stanowiska również na terenach sąsiadujących z bezpośrednią strefą cmentarzyska (obiekty 18, 19, 20, 21 to prawdopodobnie mocno przekształcone przez orkę kopce).

Po przeprowadzonej analizie dokonanych w trakcie badań archeologicznych, obserwacji stratygraficznych obraz dyspersji, rozplanowania i budowy tych „mitycznych wsi przodków”, fazy użytkowania stanowiska zrekonstruowano następująco:

1. Teren stanowiska został najprawdopodobniej odlesiony i był wykorzystywany osadniczo przez ludność z kręgu kultur ceramiki wstęgowej.
 2. Cmentarzysko grobowców bezkomorowych typu kujawskiego, a co najmniej badana grupa A grobowców, zbudowane zostało na tymże terenie przez ludność kultury pucharów lejkowatych. Obserwacje dokonane podczas eksploracji pozwalają na częściową choćby rekonstrukcję ich budowy. W pierwszym etapie kopano rów wyznaczający linię obstawy. Przecinał on ówczesny poziom próchnicy i podglebia. W rowie ustawiano kamienie obstawy stabilizowane mniejszymi kamieniami podkładowymi. Należy domniemywać, że kolejnym etapem był pochówek zmarłego w przygotowanej jamie i ewentualna budowa tzw. domu kultowej w czole grobowca (K. Socha, *Zagadnienie tzw. domów kultowych w megalitycznym obrzędzie pogrzebowym ludności kultury pucharów lejkowatych w Polsce*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. XX, 2015, s. 498-529). Kolejny, udokumentowany etap to sypanie nasypu. Materiał brany był z najbliższego (5-10 m) otoczenia – szerokie jamy, głębokie do 1,5 m, były czytelne we wszystkich sondażach. Zwiększały one jednocześnie wizualny efekt – grobowce wyglądały na wyższe w odniesieniu do otoczenia.
 3. Po zakończeniu budowy rozpoczęły się procesy stokowe - na przekrojach widoczne są warstwy spływowe, które z czasem przykryły mniejsze kamienie obstawy i zniwelowały pozostałości jam powstałych po wybieraniu piasku na nasyp.
 4. Grobowce niszczone były prawdopodobnie dwukrotnie poprzez wybieranie kamieni z ich obstaw. Pierwsza faza to zarejestrowane na grobowcach 1, 2 i 3, w okolicy gdzie te kamienie powinny występować, nieregularne wkopy zawierające fragmenty ceramiki kultury łużyckiej. Także w wykopie 4, gdzie zaobserwowano szeroki wkop pradziejowy, wystąpił podobny materiał.
- Tak pozyskane kamienie wykorzystane zostały do budowy kurhanu nr 4, który najprawdopodobniej

zbudowała ludność kultury łużyckiej.

5. Druga faza destrukcji to najprawdopodobniej koniec wieku XIX lub, co bardziej prawdopodobne, początek wieku XX. Wiadomo od miejscowych informatorów, że jeszcze w latach 30. XX w. skupowano tłuczony kamień na budowę dróg. Wydobywanie kamieni obstarczyło w tym czasie potwierdzone jest przez pozostałości nowożytnych wkopów, w których znajdują się odłamki kamieni wyraźnie rozsadzonych najprawdopodobniej za pomocą materiałów wybuchowych.

6. Cmentarzysko zachowało się w stosunkowo dobrym stanie dzięki temu, że od wielu lat (przynajmniej od XVIII w. - D. Gilly, *Karte von Südplessen* [Rękopis mapy Prus Południowych z 1793 r. w skali 1:50000. ark. XXVIII], Staatsbibliothek zu Berlin. Preussischer Kulturbesitz. Kartenabteilung. Signatur: Kart. N 14431. Blatt 28) znajdowało się w lesie i uniknęło zabiegów agrotechnicznych. Na odległym zaledwie o 2 km cmentarzysku w Ościsławie, stan. 5 znajdującym się pod uprawą, udało się zarejestrować tylko kamienie podkładek i bruk nad jamą grobową (B. Wielgus, *Cmentarzysko megalityczne ludności kultury pucharów lejkowatych w Ościsławie, stan. 5, pow. koniński, woj. wielkopolskie*, Poznań 2015 -mps pracy licencjackiej IP UAM w Poznaniu). Na innych cmentarzyskach nie zarejestrowano nawet tego (K. Gorczyca, E. Schellner, K. Schellner, *Dwa nowe cmentarzyska kleczewskiej enklawy grobowców kujawskich*, „Konińskie Zeszyty Muzealne”, t. 11: 2016, s. 133-145).

7. W Górach zaobserwowane ślady współczesnej głębokiej orki leśnej nie spowodowały bardzo dużych zniszczeń.

Podsumowując, należy podkreślić, że stanowisko nr 24 w Górach to unikalny kompleks obiektów o własnej formie krajobrazowej, tworzący palimpsest sięgający epoki neolit. Należy je zaliczyć do tej rzadszej grupy nekropolii, które zostały zbudowane na obszarze płaskim, a więc generalnie niezgodnie z regułą nakazującą maksymalne wyeksponowanie tych obiektów w terenie. Ponadto grobowce zlokalizowane w strefie D cmentarzyska odbiegają od jednakowej i generalnie zbliżonej do osi E-W (z niewielkimi odchyleniami) orientacji grobowców na cmentarzyskach megalitycznych. Widzimy tu obiekty orientowane zarówno EW jak i SN. Wydaje się, że znajduje tutaj swoje odzwierciedlenie stwierdzenie XIX-wiecznej w relacji E. Raczyńskiego „w krzyż się przeciągają” (K. Gorczyca, E. Schellner, K. Schellner, *Dwa nowe cmentarzyska kleczewskiej enklawy grobowców kujawskich*, „Konińskie Zeszyty Muzealne”, t. 11: 2016, s. 133-145).

Doskonale zachowane grobowce kujawskie, dawne miedze oraz późniejsze kurhany, stanowią zwarty i cenny zespół o dużej skali zagęszczenia obiektów grobowych na badanym obszarze. 14 z nich można interpretować jako grobowce typu kujawskiego (Strefa A, B, C, D), związane z kulturą pucharów lejkowatych, a 1 to kurhan ludności kultury łużyckiej (obiekt 4). Na obszarze podobnych cmentarzysk w Wietrzychowicach i Sarnowie na Kujawach powstały rezerваты archeologiczne, jednakże w obu tych przypadkach zagęszczenie grobowców jest mniejsze – odpowiednio 5 oraz 9 obiektów.

Grobowce, do których należą te obiekty, zaobserwowano do tej pory w większości na terenie Kujaw. Stanowisko w Górach, jest świadectwem większych wpływów kulturowych i szerszego zasięgu ugrupowań kultury pucharów lejkowatych zamieszkujących Kujawy. Obszar ten, który jest uważany za centrum osadnicze, posiada większe znaczenie, a jego oddziaływania sięgają dalej w kierunku zachodnim, niż do tej pory sądzono. Bezpośredni efekt napływu wzorców z Kujaw stanowią grobowce w Górach.

Stanowisko nr 24 w miejscowości Góry stanowi więc unikalny przykład dobrze zachowanego cmentarzyska wielofazowego, sięgającego epoki neolitu (grobowce kujawskie) i epoki brązu (cmentarzysko kurhanowe ludności kultury łużyckiej). Doskonale zachowane świadectwo obrządku sepulkralnego oraz działalności ludności z nim związanego (jamy, ślady palenisk, dawne miedze), stanowi zwarty i cenny zespół, który objęto prawną ochroną konserwatorską.

6.5.2. Stanowiska archeologiczne o własnej formie krajobrazowej

Na terenie gminy Wilczyn znajdują się trzy stanowiska o własnej formie krajobrazowej. Są to wspomniane powyżej dwa stanowiska w Kownatach (Mrówki i Świętne) oraz stanowisko w miejscowości Góry.

6.5.3. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych łącznie z ich funkcją i analizą chronologiczną, uwarunkowania fizjograficzne.

Obszar gminy Wilczyn został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych: 1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. W związku z powyższym dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Poniżej zaprezentowano tabelkę prezentującą zasoby dziedzictwa archeologicznego z terenu gminy Wilczyn. Dotychczas na omawianym terenie zewidencjonowano 349 stanowisk archeologicznych, na które składa się 546 faktów osadniczych

stanowiska o własnej formie krajobrazowej			cmentarzyska płaskie	cmentarzyska kurhanowe	osady	ogółem
dwory	grodziska	fortyfikacje ziemne	9	2	533	546
0	2	0				

* źródło: *Gminna ewidencja zabytków archeologicznych, 2018 r.*

Na terenie gminy Wilczyn zostały wydzielone następujące jednostki geograficzne: Pagórki Wilczycko-Skulskie, Równina Kleczewska, Pagórki Budzisławskie, Obniżenie Kosowsko-Szydłowieckie.

Teren gminy jest bardzo urozmaicony. W krajobrazie widoczne są liczne pagórki często podzielone od siebie zabagnionymi obniżeniami. W części północnej gminy (Pagórki Wilczycko-Skulskie) wysokość pagórków dochodzi do 110 m n.p.m. przy deniwelacjach dochodzących do 10 m. Ponadto teren urozmaicają liczne wysoczyzny morenowe płaskie oraz pola sandrowe towarzyszące morenom czołowym zlodowacenia bałtyckiego stadiału poznańskiego. Pagórki Wilczycko-Skulskie oddzielone są od Pagórków Orchowskich Obniżeniem Kosowsko-Szydłowieckim, które jest typową rynną polodowcową. Rynnę wypełniają wody jezior: Powidzkiego, Budzisławskiego, Wilczyńskiego, Suszewskiego, Kownackiego i Wójcińskiego. Część południową gminy zajmuje Równina Kleczewska, która jest wysoczyzną morenową płaską zbudowaną z glin i piasków zwałowych. Teren urozmaicony jest przez drobne ciekі powierzchniowe. Z północy na południe od Wójcina do Kazimierza Biskupiego powierzchnię Równiny przecina rynna polodowcowa. Jest to teren zabagniony i zatorfiony wypełniony małymi jeziorkami. W obrębie Równiny Kleczewskiej występują dwa nieduże wzniesienia zaliczane do Pagórków Budzisławskich.

Osadnictwo pradziejowe na omawianym obszarze rozmieszczone jest nierównomiernie. Głównie skupione jest na niewysokich, piaszczystych wyniesieniach, otoczonych zewsząd bagnami lub mokradłami. Są to miejsca z natury obronne, atrakcyjne do zasiedlenia pod względem obronności. Preferowano pod uprawę gleby bielcowe (Wilczyn, Kownaty). Stosunkowo słabo zasiedlone były tereny nad jeziorami (wyjątek stanowi Zygmuntowo), mimo że znajdują się tam dwa grodziska. Pierścieniowate, łużyckie grodzisko w Świętnem, na którym w średniowieczu wzniesiono grodzisko stożkowate oraz gródek stożkowaty w Kownatach-Mrówkach. Spowodowane to było być może stromym, wysokim brzegiem i bagnami. W związku z tym duże połacie terenów były pokryte lasami i słabo zasiedlone do czasów nowożytnych. Po wyrębie lasów tereny te są ponownie zasiedlane. Na pozostałych terenach obserwujemy ciągłość osadnictwa począwszy od neolitu. Przy czym najliczniej, oprócz kultury łużyckiej (najprawdopodobniej zaplecze grodziska w Świętnem). Na uwagę zasługuje znaczna koncentracja osadnictwa kultury pucharów lejkowatych (wraz z cmentarzyskiem megalitycznym w Górach i Ościsłowie – obecnie pozbawionym własnej formy krajobrazowej w wyniku intensywnej orki), która poświadcza długotrwałą i intensywną eksploatację

terenu. Następnie widoczna jest silna fala osadnicza związana z kulturą łużycką. Wydaje się, że intensywność osadnictwa i związana z tym eksploatacja środowiska była tak silna, że następna faza kultury przeworskiej nie znalazła już dla siebie terenów dogodnych do wykorzystania. Tendencja ta trwała przez całe średniowiecze (duża nierównomierność w rozmieszczeniu osadnictwa) i dopiero w czasach nowożytnych nastąpił szeroki rozwój osadnictwa.

Początki kształtowania się osadnictwa grup ludzkich na terenie dzisiejszej gminy Wilczyn sięgają środkowej epoki kamienia – mezolitu. W tym czasie obserwuje się generalne ocieplenie klimatu. Dominującą formą stało się myślistwo typu traperskiego. Polowano na zwierzynę i łowiono ryby w obrębie określonego terytorium, uzupełniając jadłospis zbieractwem roślin dziko rosnących. Ogólnie rzecz biorąc, wszystkie te społeczności prowadziły podobny, półkoczowniczy tryb życia. Tereny rzeczne wraz z rozległymi rozlewiskami i zróżnicowanymi typami lasów stwarzała dogodne warunki dla tego typu gospodarki. Lasy nie stanowiły zwartej pokrywy. Wolne lub prawie wolne od nich były piaszczyste wydmy, które ze względu na suche podłoże i bliskość wody były najdogodniejszym miejscem dla czasowych obozowisk, zakładanych przez ówczesną ludność. Nic więc dziwnego, że okolice dzisiejszej gminy Wilczyn przyciągały grupy łowców – zbieraczy. Na omawianym terenie odkryto pojedyncze, typowe dla okresu mezolitu, drobne narzędzia wykonane z krzemienia (tzw. mikrolity).

Bardziej ustabilizowane osadnictwo widoczne jest jednak dopiero w młodszej epoce kamienia - neolicie. Neolit przynosi rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp.

Pierwszą kulturą w pełni neolityczną była kultura ceramiki wstęgowej. Ludność tej kultury zakładała swoje osiedla na żyznych terasach rzecznych, na czarnych i brunatnych ziemiach. Lokowali na nich stałe osady składające się z długich, prostokątnych domów. Zajmowali się głównie uprawą roli oraz hodowlą. Znane są stanowiska wiązane z ludnością tej kultury w miejscowościach Kopydłowo i Wilczyn.

Większe skupiska ludzkie z okresu neolitu na naszym terenie wiążą się z kulturą pucharów lejkowatych. Ówczesna ludność zamieszkiwała niewielkie osady, położone na łagodnych stokach wydmych wzniesień. Zajęcia gospodarskie ogniskowały się głównie wokół uprawy zbóż oraz hodowli zwierząt. Obecność ludności kultury pucharów lejkowatych na terenie dzisiejszej gminy Wilczyn poświadczają odkrycia osad w okolicach miejscowości Kopydłowo, Wilczyn, Góry, Ościslów, Gogolina. Charakterystyczną cechą ludności tej kultury w zakresie obrządku pogrzebowego były monumentalne grobowce megalityczne („kujawskie”) w postaci długiego (do 130 m), trójkątnego (o podstawie do 15 m) kopca obstawionego wielkimi kamieniami. Pochówki

w obudowie kamiennej znajdowały się pod nasypem grobowca. Takie cmentarzyska znamy z terenu miejscowości Góry (opisane powyżej) oraz Ościslów, które jednak nie dotrwało do naszych czasów w takim stanie jak cmentarzysko w Górach. W wyniku długotrwałej intensywnej orki stanowisko w Ościslowie zostało praktycznie całkowicie zniwelowane. Stanowisko to odkryte zostało w roku 1987 w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski i określone jako cmentarzysko składające się z 3 grobowców typu kujawskiego kultury pucharów lejkowatych orientowanych na osi WE. Grobowce, położone obok siebie, już wtedy były bardzo silnie zniwelowane. Na powierzchni rysowały się słabo czytelne nasypy i rozwleczone kamienie różnej wielkości, przy drodze zaobserwowano zsypane duże kamienie z obstawy. Według uzyskanych informacji kamienie obstaw były wybrane na budowę drogi w latach 20. XX w., a nasypy silnie zniwelowane przez głęboką orkę prowadzoną ciężkim sprzętem. Z powierzchni zebrano 8 fragmentów ceramiki KPL. Prowadzone co kilka lat inspekcje wykazały, że grobowce ulegają postępującej niwelacji. Zniszczenia nabrały tempa w latach 90. XX w. po zlikwidowaniu linii kolejki wąskotorowej. We wrześniu 2007 r. przystąpiono do ratowniczych badań wykopaliskowych. Miały one na celu ustalenie stopnia zachowania obiektów i uzyskania maksimum możliwych informacji. Okazało się wówczas, że grobowiec 3 jest już nie do zlokalizowania. Pozostałe dwa grobowce, kompletnie zniwelowane, zlokalizowano jedynie na podstawie dyspersji fragmentów ceramiki i kamieni – nasypy stały się kompletnie nieczytelne. W związku z powyższym zdecydowano, aby uchwycić pozostałości grobowców, o założeniu 10 wykopów w postaci rowów sondażowych odstępując nieco od ogólnie przyjętych zasad. Eksploracją objęto wschodnie partie grobowców obejmujące czoła i około 10 m nasypu. W jej trakcie okazało się, że nasypy grobowców praktycznie nie istnieją. Obecność grobowców zmanifestowała się jedynie w postaci dość płytko zagłębionych w calec kamieni podkładek pod kamienie obstawy. Cały, nieliczny zresztą materiał ruchomy, w postaci fragmentów ceramiki i wyrobów krzemiennych, zarejestrowano w ramach określonych przez te podkładki. Uzyskany materiał nie pozwolił na uściślenie chronologii powstania obiektów. Zarejestrowano zaledwie 111 fragmentów ceramiki, z czego 88 znaleziono na grobowcu I, a 23 na grobowcu II. W tej liczbie na żadnym fragmencie ceramiki nie stwierdzono obecności ornamentu. Udział ceramiki grubo i średniościennej może sugerować, że mamy do czynienia z którąś z młodszych faz rozwoju kultury pucharów lejkowatych.

Ślady obecności ludności kultury amfor kulistych rozwijającej się prawie równolegle z kulturą pucharów lejkowatych zaobserwowano między innymi w okolicach Wilczyna.

Z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny w epoce brązu. Docierał on na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów. Wczesnobrązowe cmentarzyska i osady odkryto w miejscowościach Kopydłowo i Gogolina.

W środkowym i późnym okresie epoki brązu zaczęła się rozwijać na ziemiach polskich

kultura łużycka, zaliczana do wielkiego kompleksu kultur popielnicowych, rozprzestrzeniających się stopniowo z centrum naddunajskiego na rozległe tereny Europy.

W VII w p.n.e. rozpoczyna się na ziemiach polskich epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne.

Z terenu dzisiejszej gminy Wilczyn znamy opisane wyżej grodzisko ludności kultury łużyckiej w miejscowości Kownaty (Świątne). Duże osady ludności kultury łużyckiej zlokalizowane zostały w okolicach miejscowości Kopydłowo, Gogolina, Wilczyn. Powiązane były z nimi cmentarzyska łużyckie będące niewątpliwie zapleczem dla tych osad.

Pod koniec okresu halsztackiego rozpoczyna się stopniowy rozkład kultury łużyckiej, spowodowany prawdopodobnie kryzysem gospodarczym wywołanym pogorszeniem się klimatu oraz zbytym wyeksploatowaniem środowiska naturalnego. Dodatkowym czynnikiem destabilizacyjnym był najazd Scytów. Osłabiona ludność kultury łużyckiej była stopniowo podbijana lub kolonizowana przez pokrewne im ludy tworzące kulturę pomorską.

Początek wieku IV p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. Na terenie ziem polskich wykształciła się wówczas tzw. kultura przeworska. Miało to miejsce w późnym okresie lateńskim (młodszy okres przedrzymski). Rozwijała się ona następnie w kolejnym okresie – wpływów rzymskich. Na obszarze współczesnej gminy Wilczyn notujemy liczne stanowiska identyfikowane jako pozostałości osadnictwa ludności kultury przeworskiej (okolice miejscowości Kopydłowo, Gogolina, Wilczyn, Wiśniewa).

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów ziem polskich przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego na ziemiach polskich.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Gęstość osadnictwa w tym okresie jest raczej niewielka.

Znaczny rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy zaczął się w wieku VIII. W ciągu IX i X wieku kształtowały się podstawy terytorialne państwa polskiego. Powstały wówczas grody – siedziby przedstawicieli władzy, ośrodki gospodarcze i załóżki przyszłych miast. Widoczne są fazy powstawania grodów: okres plemienny, kiedy grody skupiają się w Wielkopolsce zachodniej i południowo-zachodniej; następnie w czasie bezpośrednio poprzedzającym okres formowania państwa grody powstają w środkowej i północno-wschodniej Wielkopolsce; sieć grodów rozrasta się następnie przynajmniej w trzech fazach w miarę poszerzania się terytorium państwa piastowskiego.

W okresie od końca XIII do połowy XIV wieku funkcjonowało na naszym terenie grodzisko stożkowe w miejscowości Kownaty (skansen Mrówki), o którym była mowa powyżej.

Obraz dynamiki rozwoju osadniczego z okresu wczesnego średniowiecza, nie zmienia się także w późnym średniowieczu. W tym czasie kształtuje się obecny układ miejscowości, stanowiska średniowieczne i nowożytnie występujące w pobliżu obecnych miejscowości wyznaczają tym samym ich. Szczególnie bujny rozwój osadnictwa i powstawania wsi nastąpił od XV – XVI w.

6.5.4. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne – bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Najlepiej zachowane są stanowiska archeologiczne położone na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych. Większe kompleksy leśne występują w północno-zachodniej i zachodniej części gminy. Należy tutaj przypomnieć, że ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na każdego, kto zamierza realizować nowe zalesienia lub zmianę charakteru dotychczasowej działalności leśnej na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, obowiązek pokrycia kosztów badań archeologicznych oraz ich dokumentacji.

Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są:

- inwestycje budowlane i przemysłowe (zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa dróg) – na rok 2023 przewidziano między innymi rozbudowę sieci wodociągowej na terenie gminy, budowę kanalizacji deszczowej na osiedlu Kwiatowym w Wilczogórze, przebudowę drogi gminnej w miejscowości Maślaki, budowę ścieżki pieszo-rowerowej Wilczogóra -Góry, budowę parkingu przy Urzędzie Gminy w Wilczynie, rozbudowę oświetlenia drogowego w miejscowości Wilczogóra;
- eksploatacja surowców naturalnych, piasek i żwiru;
- działalność rolnicza, zwłaszcza intensywna orka – gmina Wilczyn ma charakter rolniczo-turystyczny; działalność rolnicza jest jedną z podstawowych form działalności.

Do innego rodzaju zagrożeń należy działalność nielegalnych poszukiwaczy. Zagrożają oni

przede wszystkim cmentarzyskom oraz stanowiskom o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne oraz pozostałości z okresu II wojny światowej.

Również przebudowa układów urbanistycznych, ruralistycznych i założeń dworsko i pałacowo-parkowych prowadzi często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. W związku z tym wszystkie prace ziemne wymagają jednoczesnego prowadzenia badań archeologicznych. Wyniki badań często stanowią jedyną dokumentację następujących po sobie faktów osadniczych na tym terenie. Pozwalają one skorygować, uszczegółowić i potwierdzić informacje uzyskane ze źródeł pisanych. Pozyskany w trakcie badań materiał ruchomy umożliwia uzupełnienie danych o kulturze materialnej mieszkańców.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest również rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i w obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie niezwykle licznych osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Kierownika Delegatury w Koninie Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu.

Natomiast stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków:

- grodzisko stożkowate w miejscowości Kownaty (Mrówki), st. 1, ob. AZP 51-39/45, wpisane do rejestru zabytków pod nr 30/Wlkp/C z dnia 16.07.1992 r.;
- grodzisko ludności kultury łużyckiej i wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate w miejscowości Kownaty (Świątne), st. 1, ob. AZP 51-39/47, wpisane do rejestru zabytków pod nr 36/Wlkp/C z dnia 03.10.1973 r.;
- cmentarzysko wielofazowe, a więc cmentarzysko grobowców bezkomorowych kultury pucharów lejkowatych z okresu neolitu oraz cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej z epoki brązu w miejscowości Góry, st. 24, ob. AZP 52-40/193, wpisane do rejestru zabytków pod nr 457/Wlkp/C z dnia 09.02.2018 r. objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dlatego zakazuje się prowadzenia wszelkich robót budowlanych czy przemysłowych na terenie wyżej wymienionych stanowisk. Prace porządkowe prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru

zabytków wymagają uzgodnienia z Wielkopolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków – Kierownikiem Delegatury w Koninie.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), której tekst został przyjęty w Paryżu na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości, tworzy też niepowtarzalną aurę danej miejscowości. Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi: Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne. Wiele z imprez folklorystycznych obecnych w kalendarium nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki.

Dobłą formą zachowawczą dla tutejszego dziedzictwa kulturowego są działania podejmowane przez Gminny Ośrodek Kultury, który jest instytucją upowszechniania kultury, adresującą swoją działalność do całego środowiska lokalnego. Działają przy nim różne sekcje, zespoły, organizowane są różnorodne imprezy dla dzieci, młodzieży i seniorów, m.in. warsztaty artystyczne, warsztaty rękodzielnicze i gliniarskie, koncerty kolęd, jasełka. Dziedzictwo kulturowe upowszechnia też Gminna Biblioteka Publiczna w Wilczynie, która gromadzi, przechowuje oraz udostępnia materiały biblioteczne. Prowadzi również szeroko rozumianą działalność kulturalno-edukacyjną: różnego rodzaju konkursy, spotkania, prelekcje, wystawy.

Depozytariuszem tradycji jest również Gminne Stowarzyszenie Kół Gospodyń Wiejskich, które działa w obszarze m.in. kultury, sztuki i tradycji. Zrzeszone w nim KGW promują lokalne

tradycje i kulinaria wytwarzane tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych w oparciu o regionalne produkty żywnościowe, które prezentują podczas lokalnych imprez.

Do długoletniej tradycji nawiązują też działania Ochotniczych Straży Pożarnych, których siedem jednostek funkcjonuje na terenie gminy. Współpracują one przy organizacji różnych uroczystości gminnych, kościelnych i spotkań integracyjnych mieszkańców wsi.

Organizowane na terenie gminy różne imprezy okolicznościowe, religijne, obchody świąt państwowych czy dotyczące tradycji rolniczych są nie tylko widowiskowym elementem krajobrazu kulturowego, odnoszą się także do tradycji i lokalnych zwyczajów oraz są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, który jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego warto uwzględnić ten temat w scenariuszach organizowanych imprez, ofertach, pokazach itp. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowieka z dziedzictwem regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarcia się na inne społeczności i kultury.

Heraldyka samorządowa również odnosi się do dziedzictwa kulturowego, poprzez symbolikę nawiązującą do nazwy gminy. Ustanowiony Uchwałą Nr XVII/136/08 Rady Gminy Wilczyn z dnia 30 kwietnia 2008 r. w sprawie herbu, flagi i pieczęci Gminy Wilczyn, herb przedstawia na tarczy koloru błękitnego złoty wizerunek głowy wilka en face.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy jest aktem planowania ogólnego. Jest to jedyny obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy w jej granicach administracyjnych. Określa jej perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju oraz interesy publiczne, które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego.

Pierwsza część *Studium*, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie ogłoszenia o przystąpieniu do jego opracowania. Ta część uwzględnia istniejące zagrożenia, wskazuje na dotychczasowe przeznaczenia, zagospodarowania, ład przestrzenny, stan środowiska, przyrodę i krajobraz kulturowy oraz stan dziedzictwa kulturowego.

Druga część *Studium* dotyczy kierunków zagospodarowania przestrzennego, a odnośnie do środowiska kulturowego wskazuje na ewentualne planowane jego przekształcenia oraz na kierunki ochrony. W części *Studium* odnoszącej się do kierunków zagospodarowania przestrzennego, w sposób szczególny uwzględnia się:

- ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
- metody zapobiegania lub ograniczenia zagrożeń dla zabytków,
- zasady użytkowania zabytków oraz ochronę zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz ich otoczenia oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wilczyn przyjęte zostało Uchwałą Nr XLIV/311/10 Rady Gminy Wilczyn z dnia 27 maja 2010 r. ze zmianą przyjętą Uchwałą Nr XLVIII/318/2018 z dnia 21 września 2018 r.

Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia gminy, jej powiązań administracyjnych i gospodarczych.

W rozdz. I. „Uwarunkowania”, pkt 1.12. „Charakterystyka środowiska kulturowego” przedstawiono rys historyczny gminy, wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ujętych w gminnej ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Przedstawiono również wytyczne konserwatorskie dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego.

W rozdz. III. „Kierunki zagospodarowania przestrzennego”, pkt 3.6. przedstawiono zasady ochrony konserwatorskiej:

1. Ochrona układu urbanistycznego

W obrębie strefy ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego Wilczyna nakazuje się:

- zachowanie historycznego rozplanowania,
- zachowanie historycznej linii zabudowy,
- zachowanie historycznej parcelacji,
- zachowanie zabytkowej zabudowy, tj. obiektów wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków oraz ujętych w ewidencji,
- zachowanie zabytkowej zieleni,

- zharmonizowanie nowych obiektów z zabytkowym otoczeniem w zakresie lokalizacji, skali i formy architektonicznej,
- zharmonizowanie nawierzchni ulic, placów i chodników z zabytkowym sąsiedztwem,
- zharmonizowanie usytuowania, skali i formy wyposażenia ulic z elementami historycznymi,
- podporządkowanie usytuowania, skali i formy reklam artykulacji architektonicznej obiektów.

Wszelkie prace planowane na obszarze strefy ochrony konserwatorskiej wymagają uzyskania pozytywnej opinii służb ochrony zabytków. Dotyczy to w szczególności takich działań jak:

- rozbiórka obiektu,
- budowa nowych obiektów,
- przebudowa i remont obiektów,
- budowa ulic, placów i chodników,
- budowa i modernizacja sieci infrastruktury technicznej z przyłączami,
- budowa wyposażenia ulic i placów,
- wycinki i nasadzenia,
- montaż i demontaż reklam,
- kolorystyka elewacji,
- podziały i scalenia nieruchomości,
- zmiany sposobu użytkowania.

2. Zasady ochrony dziedzictwa archeologicznego

- na obszarach występowania stanowisk archeologicznych oraz w strefie ich ochrony, podczas robót ziemnych wymagane jest prowadzenie badań archeologicznych w zakresie uzgodnionym pozwoleniem konserwatora zabytków,
- na terenie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków zakazuje się prowadzenia wszelkich robót budowlanych czy przemysłowych,
- w obrębie szerokopłaszczyznowych zadań inwestycyjnych ustala się przeprowadzenie:

- 1) rozpoznawczych badań powierzchniowo-sondażowych,
- 2) ratowniczych badań wykopaliskowych wyprzedzających inwestycję na wytypowanych stanowiskach archeologicznych,
- 3) badań archeologicznych na nowych obiektach archeologicznych,
- 4) stałego nadzoru archeologicznego podczas odhumusowania terenu.

3. Cmentarze:

W granicach cmentarza obowiązuje zachowanie:

- historycznej parcelacji,
- historycznego rozplanowania,
- zabytkowej sztuki sepulkralnej i ogrodzenia,

- zabytkowej zieleni.

Postuluje się wyłączenie spod zabudowy zewnętrznych stref ochronnych cmentarzy.

4. Pojedyncze obiekty budowlane

Ochrona obejmuje obiekt wraz z jego najbliższym otoczeniem. Postuluje się zachowanie zabytkowej formy architektonicznej oraz podporządkowanie niezbędnych zmian budynkowi istniejącemu w zakresie skali i formy,

Wszelkie zmiany planowane w obiektach i na obszarach objętych ochroną konserwatorską oraz w ich najbliższym otoczeniu (m.in. prace budowlane, pielęgnacja zieleni, prace ziemne, zmiany sposobu użytkowania, podziały geodezyjne) wymagają:

- pozwolenia Kierownika Delegatury Urzędu Ochrony Zabytków w Koninie, działającego z upoważnienia Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu – w odniesieniu do obiektów wpisanych do rejestru zabytków,
- uzgodnienia Kierownika Delegatury Urzędu Ochrony Zabytków w Koninie – w odniesieniu do pozostałych obiektów.

8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego stanowią prawo lokalne i jedną z ustawowych form ochrony zabytków. Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest dokumentem planistycznym wykonywanym na podstawie ustaleń Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, a tym samym uwzględnia przyjęte w nim ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zawiera dodatkowe szczegółowe wnioski konserwatorskie. Ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego odnośnie do dziedzictwa kulturowego dotyczą, poza oczywistymi kwestiami związanymi z obiektami i obszarami, również wszystkich aspektów zagospodarowania przestrzennego mogących mieć wpływ na kondycję środowiska kulturowego. Formułowane są one w trybie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń.

Gmina Wilczyn nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu całej gminy. Obowiązuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów na terenie gminy, który zawiera zapisy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego:

1. Uchwała Nr XIII/96/11 Rady Gminy Wilczyn z dnia 16 listopada 2011 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obrębów geodezyjnych: Kaliska, Gogolina i Kopydlówek PGR. Rozdział 5 § 9.1. Dla ochrony archeologicznego dziedzictwa kulturowego ustala się w obrębie szerokopłaszczyznowego zadania inwestycyjnego, obowiązek przeprowadzenia rozpoznawczych badań powierzchniowo-sondażowych. 2. W przypadku stwierdzenia występowania stanowisk archeologicznych należy wykonać: – ratownicze badania wykopaliskowe wyprzedzające inwestycję na wytypowanych stanowiskach archeologicznych, – badania archeologiczne na nowych

obiektach archeologicznych. 3. Wszystkie prace archeologiczne muszą być uzgodnione pozwoleniem WUOZ w Poznaniu – Delegatura w Koninie przed uzyskaniem pozwolenia na budowę lub przed rozpoczęciem prac ziemnych.

Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wynikają z treści zawartej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i każdorazowo są uzgadniane z konserwatorem zabytków.

Inwestycje na terenie gminy Wilczyn, na obszarach, dla których nie sporządzono miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizowane są na podstawie decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji celu publicznego, które uzgadniane są z konserwatorem zabytków.

8.3. Uwarunkowania wynikające z ochrony przyrody i równowagi ekologicznej

W czasach wielkich przekształceń środowiska, związanych przede wszystkim z urbanizacją i uprzemysłowieniem, ogromne znaczenie ma zachowanie w niezmienionym stanie terenów mało jeszcze zdegradowanych, gdzie przyroda zachowała wiele z naturalnego uroku. Formami takiej ochrony są parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu. Tworzy się je na obszarach o wysokich walorach naturalnych środowiska oraz o nieprzeciętnych właściwościach estetycznych krajobrazu, nierzadko połączonych z wartościami historycznymi, turystycznymi i krajoznawczymi. Na terenie gminy Wilczyn znajdują się dwa takie obszary:

1. *Powidzki Park Krajobrazowy* utworzony Rozporządzeniem Nr 18 Wojewody Konińskiego z dnia 16 grudnia 1998 r. w celu ochrony środowiska przyrodniczego, swoistych cech krajobrazu oraz zabezpieczenia wartości historycznych i kulturowych tego regionu. Obszar ten rozciąga się na długiej, rozgałęziającej się rymnie jeziornej o kierunku z północnego wschodu na południowy zachód, ciągnącej się od Strzelna do Słupcy, obejmując powierzchnię 24600 ha. Tereny Parku cechują się znacznymi walorami krajobrazowymi. Decyduje o tym różnorodność ekosystemów, ale przede wszystkim system jezior rynnowych często o urozmaiconej linii brzegowej, czasem z malowniczo położonymi wyspami. Wśród nich wielkością wyróżniają się Jezioro Powidzkie i Jezioro Niedzięgiel. W celu zapewnienia dodatkowej ochrony w Powidzkim Parku Krajobrazowym utworzono kilkanaście pomników przyrody i jeden użytek ekologiczny chroniący cenną, torfowiskową szatę roślinną.

W granicach Parku stwierdzono ok. 990 gatunków roślin (w tym 60 chronionych) oraz 216 zbiorowisk roślinnych, nie mniej bogaty jest świat zwierząt, wśród których zanotowano 34 gatunki ssaków, 10 płazów, 5 gadów i 22 ryb. Wartościowe z przyrodniczego i gospodarczego punktu widzenia są zespoły ichtiofauny, zwłaszcza dużych i głębokich jezior wykazujących jeszcze cechy jezior sielawowych (z sielawą i sieją).

Oprócz atrakcji przyrodniczych i krajobrazowych, Powidzki Park Krajobrazowy cechuje się stosunkowo dużą koncentracją stanowisk archeologicznych oraz zabytków kultury materialnej.

Powidzki Park Krajobrazowy włączony jest do krajowej sieci obszarów chronionych „ECONET-POLSKA” oraz europejskiej sieci „NATURA 2000”.

2. *Powidzko - Bieniszewski Obszar Chronionego Krajobrazu* utworzony Uchwałą Nr 53 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Koninie z dnia 29 stycznia 1986 r. w sprawie ustalenia obszarów krajobrazu chronionego i zasad korzystania z tych obszarów. Omawiany obszar o całkowitej powierzchni 460 km² jest najważniejszym ogniwem ekologicznym systemu ochrony ze względu na największą w skali dawnego województwa konińskiego koncentrację walorów przyrodniczych, krajobrazowych i rekreacyjnych. Jest to najcenniejszy pod względem morfotycznym obszar mający żywą rzeźbę młodoglacjalną. Cechuje go ogromne bogactwo tak charakterystycznych form jak rynny polodowcowe, wzgórza moreny czołowej, płaska i falista forma moreny dennej, liczne jeziora: Powidzkie, Niedzięgiel, Suszewskie, Wilczyńskie, Budzisławskie, Ostrowickie, w znacznej części linii brzegowej otoczone lasami.

Powidzko - Bieniszewski Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje fragment Pojezierza Gnieźnieńskiego połączony ciągiem wzgórz moreny czołowej z resztką dawnej Puszczy Bieniszewskiej. Puszcza Bieniszewska zajmuje obszar o powierzchni 952,5 ha, obejmując zwarty kompleks żyznych lasów liściastych, w większości dobrze zachowanych lasów gradowych oraz łągów. Obszar włączony jest do europejskiej sieci obszarów chronionych NATURA 2000 jako specjalny obszar ochrony siedlisk (Dyrektywa Siedliskowa).

8.4. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212, poz. 2153), wydanego na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Jak wskazuje § 3 ust. 3 pkt 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do wskazanego Rozporządzenia.

Gmina Wilczyn posiada opracowany w 2005 r. plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Plan ten jest corocznie aktualizowany.

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Zabytki nieruchome na terenie gminy Wilczyn, wpisane do rejestru zabytków, prezentują zróżnicowany stan zachowania.

BIELA – park dworski

Grunty rolne wsi Biela wchodziły dawniej w skład rozległego klucza dóbr rodziny Wysogotów - Zakrzewskich. W pocz. XIX w. należały do pobliskiego folwarku w miejscowości Wiśniewa, jako tzw. „przyległość Biela”. W 1832 r. folwark w Wiśniewie i przyległość Biela zostały zakupione od spadkobierców zmarłego wcześniej Wacława Wysogoty - Zakrzewskiego przez Krzysztofa Kitzmanna. Wkrótce z gruntów Bieli utworzono odrębny folwark, który w 1884 r. był własnością Juliusza Kitzmanna, syna Krzysztofa. Majątek Biela, obejmujący ok. 250 ha gruntów rolnych i łąk, pozostawał własnością rodziny Kitzmannów do lat 30. XX w. Obciążony na hipotecę znacznymi długami został w 1935 r. wystawiony na licytację przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie i zakupiony przez Melitę Annę Sułocką. Po wojnie majątek częściowo rozparcelowano, część przekazano Państwowemu Gospodarstwu Rolnemu.

Obecnie park wchodzi w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Zespół dworski założony w 1 poł. XIX w. Park w stylu krajobrazowym o powierzchni ok. 3 ha. Wnętrze parku zorganizowane było nieregularnie komponowanymi skupinami drzew i krzewów zestawionych w malownicze zespoły. Zachowany drzewostan jest dość urozmaicony. Na uwagę zasługuje zwłaszcza bogaty zestaw drzew iglastych, obejmujący osiem gatunków i odmian, m.in. świerk serbski, świerk pospolity, sosna wejmutka, jodła pospolita. Wśród drzew liściastych dominują: lipa wielkolistna, kasztanowiec zwyczajny, brzoza brodawkowata, jesion wyniosły, grab pospolity. W wyniku niewłaściwego użytkowania i braku pielęgnacji przez ostatnie dziesięciolecia układ dróg wewnętrznych uległ zatarciu, a drzewostan znacznemu zubożeniu. Część południowo-zachodnia parku została wydzielona; pobudowano na niej dwa wielorodzinne budynki mieszkalne dla pracowników gospodarstwa.

Cały zespół znajduje się w bardzo złym stanie. Park powierzchniowo zredukowany z całkowicie zatartym układem komunikacyjnym i nie pielęgnowanym drzewostanem wymaga pilnego podjęcia prac rewaloryzacyjnych. Dwór (nie wpisany do rejestru zabytków) pozbawiony odpowiedniego właściciela, od lat nieużytkowany, niszczeje. Nieszczelne, zużyte pokrycie dachu, spękane mury, zniszczone stropy, liczne ubytki tynków, zniszczona stolarka. Rujnujące oddziaływanie warunków atmosferycznych przyspiesza degradację, której finałem może być całkowita zagłada obiektu.

KOPYDŁOWO – zespół dworski

Grunty wsi Kopydłowo wchodziły w skład rozległego klucza dóbr Wysogotów-Zakrzewskich. Folwark istniał już w pocz. XIX w. W połowie XIX w. dobra Kopydłowo zakupił Gottlieb Lutzer, który pobudował dwór w latach 1928-1930 r. Budynek murowany, otynkowany, na wysokim cokole

z kamienia i cegły, założony na planie prostokąta, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem, podpiwniczony. Dach czterospadowy pokryty dachówką ceramiczną. W elewacji północnej główne wejście do budynku poprzedzone arkadowym portykiem wspartym na kolumnach, nakrytym daszkiem trójspadowym. W połaci dachu szeroka trójosiowa wystawka zamknięta półkoliście. W elewacji południowej, ogrodowej, wejście do budynku poprzedzone zamkniętą werandą, nakrytą daszkiem trójspadowym ujmującym płytę balkonową z metalową balustradą. W połaci dachu trójosiowa wystawka zwieńczona frontonem. Budynek po kapitalnym remoncie.

Park o pow. ok. 1,5 ha zadbany, z nielicznym starodrzewem, uzupełniony współczesnymi nasadzeniami drzew i krzewów.

Zespół dworski jest własnością prywatną.

KOPYDŁÓWEK – zespół pałacowy

Kopydłówek – grunty rolne i wieś Kopydłówek wchodziły w skład folwarku w sąsiednim Kopydłowie i wraz z nim składały się na duży klucz dóbr należących do rodziny Wyssogetów - Zakrzewskich, obejmujący również przyległe majątki w miejscowościach Wiśniewa, Biela i Wtórek.

Istniejące do dziś założenie pałacowo-parkowe powstało w 2 poł. XVIII w. Układ podporządkowany jest osi północ-południe, wzdłuż której symetrycznie układają się kolejno od południa: czworoboczny dziedziniec folwarczny, okrągły klomb przed pałacem, pałac i aleja biegnąca ku północy. Środkowo-zachodnią część zajmują kwatery wypełnione układem ukośnie krzyżujących się ścieżek i różnorodnym drzewostanem, część północna zawiera odkryte przestrzenie dawnego sadu (w okresie powojennym wykorzystane jako boisko), zaś w części wschodniej teren opada łagodnie trzema tarasami podzielonymi poprzecznie krótkimi osiami szpalerów grabowo-lipowych, zamkniętymi od wschodu linią długiego (ok. 190 m) kanału wodnego i alei grabowej. Park na bieżąco porządkowany, dobrze zagospodarowany w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu.

W 2 poł. XIX w. pałac zostaje gruntownie przebudowany uzyskując nowy wystrój elewacji w stylu neorenesansowej willi. Później dobudowano od wschodu dodatkowe skrzydło. Budynek murowany, wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, fasadą zwrócony na południe. W fasadzie, po bokach korpusu znajdują się półokrągłe (na planie połowy sześcioboku) ryzality, pośrodku trójkondygnacyjna wieża mieszcząca główne wejście do budynku. Nad ryzalitami trójosiowe wystawki zwieńczone trójkątnie. Na korpusie dach dwuspadowy kryty papą. Otwory okienne i blendy parteru prostokątne w profilowanych opaskach, w wystawkach i wieży zamknięte łukiem pełnym. Obiekt wielokrotnie remontowany, utrzymany w dostatecznym stanie.

Zespół pałacowy jest własnością prywatną.

KOWNATY – dwór

Dwór zbudowany w 1 poł. XIX w. Murowany, wzniesiony na planie prostokąta, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym pokrytym dachówką. Na osi fasady niski

ganek zdobiony kolumnami, zwieńczony frontonem. W chwili obecnej obiekt nieużytkowany, zrujnowany (częściowo zarwany dach i stropy, brak stolarki okiennej i drzwiowej, spękane mury).

Budynek wchodzi w skład Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa.

WILCZOGÓRA – kościół par. p.w. św. Urszuli

Kościół parafialny p.w. św. Urszuli w Wilczogórze istniał już w 1348 roku. Parafię erygowano w XIII w. Obecny zbudowany został w 1566 r. Był wielokrotnie restaurowany, a w XIX w. przebudowany. Konsekwrowany w 1620 r. W celu powiększenia świątyni, w końcu XIX w., dobudowano do nawy kaplicę. Budowla orientowana, jednonawowa z niższym, zamkniętym wielobocznie prezbiterium, do którego od północy przylega otynkowana zakrystia nakryta dachem jednospadowym. Do nawy od południa przylega niewielka kruchta nakryta dwuspadowym daszkiem, zwieńczona prostokątnymi, półkoliście zamkniętymi blendami. Nawa nakryta dachem dwuspadowym pokrytym dachówką ceramiczną, kaplica blachą. Bryła oszkarpowana. W nawie strop pokryty polichromią, w prezbiterium sklepienie sieciowe. Kościół wielokrotnie remontowany utrzymany w dobrym stanie. Obecnie prowadzone są prace konserwatorskie polichromii.

WILCZOGÓRA – kościół fil. p.w. św. Tekli

Kościół filialny p.w. św. Tekli w Wilczogórze pierwotnie nosił wezwanie św. Krzyża i był świątynią przyszpitalną. Prepozytura szpitalna erygowana została 9 maja 1460 r. Około 1766 r. kaplica znajdowała się w stanie ruiny. W 1781 r. staraniem miejscowego proboszcza Józefa Jeszke wybudowano nowy, drewniany kościół pełniący nadal funkcję kaplicy przyszpitalnej. Szpital zlikwidowano w poł. XIX w. Odtąd kościół pełni funkcję pomocniczego. Drewniany konstrukcji zrębowej, oszalowany. Orientowany. Budowla jednonawowa z węższym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium, nakryta dachem dwuspadowym pokrytym blachą. Przy prezbiterium od północy zakrystia, przy nawie od strony zachodniej kruchta. Wewnątrz stropy płaskie. Pierwsze odnotowane w dokumentach prace remontowe przeprowadzono w 1900 r. Kolejny remont wykonano na początku lat 60. XX wieku. W roku 1975 wykonano remont poszycia ścian i dachu. W chwili obecnej stan techniczny kościoła nie budzi większych zastrzeżeń. Odnowienia wymaga wnętrze świątyni.

WILCZOGÓRA – cmentarz parafialny

Do rejestru zabytków wpisane są cztery zachodnie kwatery cmentarza katolickiego z najstarszymi zachowanymi nagrobkami. Cmentarz założony ok. poł. XIX w. Ogrodzenie i brama z 1877 r. W obrębie kwater wpisanych do rejestru zabytków znajdują się groby rodziny Krzymuskich i Taczanowskich, właścicieli Wilczyna - Wilczogóry. Na uwagę zasługuje licznie zachowany starodrzew, przy którym prace pielęgnacyjne prowadzone są na bieżąco.

WTÓREK – park dworski

Dawniej folwark i kolonia, wymieniany w 1360 r. jako własność klasztoru w Trzemesznie. W pocz. XIX w. wchodził w skład rozległego klucza dóbr Wysogotów - Zakrzewskich. W pocz. XX w. dobra o powierzchni 440 ha były własnością Witolda Robowskiego. Po wojnie majątek

rozparcelowano, a zabudowania folwarku i dworu oraz teren parku przeznaczono na użytek wsi. W 1946 r. zrujnowany dwór rozebrano, a na jego fundamentach wzniesiono budynek szkoły. Likwidacji uległy również zabudowania gospodarcze. Park podzielony geodezyjnie, we władaniu różnych, prywatnych podmiotów, ulegał systematycznej degradacji. Jedynym śladem dawnego układu jest fragment alei grabowej w części wschodniej i kilka pojedynczych drzew przy granicy południowej. Część południowa obszaru wpisanego do rejestru zabytków została wcześniej zabudowana budynkiem hydroforni, obecnie adaptowanym na cele mieszkaniowe, pozostała część użytkowana rolniczo.

10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Wilczyn nie posiada opracowanego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy, będącego prawem miejscowym. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwolenia na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powódzie, wichury, które zwłaszcza w sytuacji złego zabezpieczenia zabytku mogą doprowadzić do fizycznej destrukcji obiektu.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniebywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyczność obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów,

np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miast czy wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły folwarczne. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową gospodarczą, niewielka możliwość ich wykorzystania spowodowała opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów i ich likwidację.

Do najczęstszych przyczyn zniszczeń założeń ogrodowych zaliczyć należy podziały własnościowe w obrębie założenia parkowego, wadliwą gospodarkę oraz wady realizacyjne. Ważne jest, aby całość zabytkowego obszaru pozostawała możliwie w ręku jednego użytkownika, bez dzielenia całości terenu na kilka części i bez wprowadzania kilku użytkowników o różnych, sprzecznych programach użytkowania w obrębie chronionego parku. Największe zniszczenia powodują nieodpowiednie zmiany rodzaju użytkowania parku. Niekorzystne jest wprowadzanie nowych elementów, sprzecznych z charakterystycznym układem zabytkowym parku. Przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, a także nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów nawierzchnie dróg i alejek.

Wadami sprzyjającymi powstawaniu zniszczeń są również nieprawidłowości w zakresie materiału roślinnego. Są to przeważnie niezgodności z miejscowymi warunkami glebowymi, wodnymi lub klimatycznymi, zwłaszcza w przypadku zastosowania form roślinnych introdukowanych. Prowadzi to do powstawania ubytków w kompozycji ogrodowej, a wynika zazwyczaj z niedostatecznej znajomości samych roślin i ich wymagań.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymieniał również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami”.

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach

zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczane. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

11.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 22, ust. 5 cyt. ustawy w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gmina Wilczyn wykonała w 2008 r. gminną ewidencję zabytków nieruchomych. W roku 2017 gminna ewidencja zabytków nieruchomych została zaktualizowana i przyjęta zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.

Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomych obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe – w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomych o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Zgodnie z w/w Rozporządzeniem, w 2018 r. została wykonana gminna ewidencja zabytków archeologicznych. Ewidencja ta będzie uzupełniana i weryfikowana poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

11.2. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez gminę,
- organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja

najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii,

- wspieranie działań edukacyjnych w zakresie znaczenia, wartości i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków i „Programu opieki nad zabytkami gminy Wilczyn na lata 2023-2026” oraz sprawozdań z jego realizacji na stronie internetowej Urzędu Gminy,
- uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych,
- ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych,
- udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego,
- organizacja i udział w imprezach – koncertach, targach, festynach historycznych – promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe,
- organizacja i wsparcie konkursów oraz wystaw związanych z dziedzictwem kulturowym,
- popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych na terenie gminy,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
- propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków,
- uzupełnianie informacji na temat zabytków nieruchomych z terenu gminy zamieszczonych na stronie internetowej Urzędu Gminy.

11.3. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków,
- merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków,
- udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie stanowiących własności Gminy; zasady udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, nie stanowiących własności Gminy Wilczyn określone zostały w Uchwale Nr XXXVIII/271/09 z dnia 27 listopada 2009 r.; w latach 2019-2022 wsparcie finansowe otrzymała Parafia Rzymskokatolicka p.w. św.

Urszuli w Wilczogórze na konserwację ołtarza głównego (20.000,00 zł), konserwację elewacji szczytu zachodniego (25.000,00 zł), konserwację polichromii (55.000,00 zł),

- planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków nie będących własnością Gminy,
- podjęcie uchwały w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
- stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. zwolnienia z podatku od nieruchomości warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni publicznej (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, ławki, oświetlenie),
- zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego szczególnie dla obszarów najcenniejszych ze względu na zachowanie dziedzictwa kulturowego.

11.4. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego,
- promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. garncarstwo, rymarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo; zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłem na przyszłość”,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”,
- wspieranie tworzenia gospodarstw agroturystycznych; szkolenia dla rolników zainteresowanych prowadzeniem działalności agroturystycznej.

11.5. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.

Do działań z zakresu opieki nad zabytkami należy również wytyczanie i utrzymywanie szlaków turystycznych, które stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego

i wykorzystania jego potencjału. Elementy dziedzictwa kulturowego osadzone w naturalnym otoczeniu stają się coraz istotniejszą składową oferty turystycznej. Obiekty dziedzictwa podnoszą przede wszystkim atrakcyjność turystyczną i zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjezdnych. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych, nordic walking, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które szlak przebiega, bowiem w świecie współczesnej cywilizacji i wysokiej techniki poszukujemy naturalnej przyrody, bogactwa lasów, kryształowego powietrza i czystej wody. W pełnym napięć życiu poszukujemy „miłych wspomnień z dzieciństwa”, ojczyzno krajobrazu, w którym odnajdujemy harmonię pól, a w nich, wiejskie dwory, kościoły, chałupy, wiejskie przydrożne kapliczki. Jednocześnie pobyt na wsi uczy szacunku do przyrody i dbania o nią, pokazuje jak ważna jest bioróżnorodność i zachowanie krajobrazu przyrodniczego. Również powrót do korzeni, poznanie dziedzictwa przodków staje się jedną z potrzeb, która może być zrealizowana także dzięki turystyce i jej części składowych.

Walory przyrodniczo-krajobrazowe gminy ze szczególnie cennymi obszarami chronionymi, wykorzystywane rekreacyjnie jezioro Wilczyńskie wraz z zapleczem turystycznym, obiekty architektoniczne o bogatym przekroju stylów utrwalaonych w budowach sakralnych i rezydencjonalnych, zanikające już w pejzażu wiejskim historyczne budownictwo drewniane, ślady wielokulturowości, istniejące szlaki i ścieżki turystyczne, postaci historyczne, skansen archeologiczny w Mrówkach, a także unikatowe w skali europejskiej cmentarzysko grobów megalitycznych, stanowią o jej znacznej atrakcyjności turystycznej. Gmina jest też integralnie powiązana z otaczającymi ją gminami sąsiednimi, co przełożyło się m.in. na powstanie szlaków turystycznych. Ponadto, istniejące od 2006 r. Stowarzyszenie LGD „*Między Ludźmi i Jeziorami*”, zrzeszające pięć gmin: Kazimierz Biskupi, Kleczew, Skulsk, Ślesin i Wilczyn, to efektywna forma związku między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych m.in. w zakresie ochrony dóbr kultury i tradycji regionalnych, rozwoju i poprawy infrastruktury turystycznej, popularyzacji wiedzy historycznej i archeologicznej czy twórczości ludowej.

Warto tutaj wymienić niektóre szlaki turystyczne, wiodące do najciekawszych pod względem historycznym i przyrodniczym miejscowości gminy, w których znajdują się także najcenniejsze obiekty zabytkowe wymienione w poprzednich rozdziałach:

- **SZLAK NIEBIESKI**, dł. 28,5 km (10,3 km na obszarze Powidzkiego Parku Krajobrazowego wzdłuż jezior), trasa: Strzelno - Przyjezierze - Mlecze – Mrówki - Wilczyn, obejmuje m.in. skansen archeologiczny w Mrówkach, kościół świętej Tekli w Wilczogórze.

- *CZARNY SZLAK ŁĄCZNIKOWY*, dł. 0,8 km, prowadzący głównie wśród lasów z ciekawymi przejściami między jeziorami Suszewskim, a Kownackim do ukrytego w zaroślach grodziska „Świętne” nad jeziorem Suszewskim.
- *DREWNIANE KOŚCIOŁY POWIATU KONIŃSKIEGO*, szlak kulturowy promujący drewniane budowle sakralne, obejmuje świątynie w Golinie, Kucharach Kościelnych, Kazimierzu Biskupim, Lubstówku, Mąkolnie, Ostrowążu, Rzgowie, Sompolnie, Wilczogórze – kościół św. Tekli z obrazami autorstwa Antoniego Szulczyńskiego oraz dzwonnice w Żychlinie.
- *CZTERY JEZIORA*, szlak rowerowy w sąsiedztwie czterech jezior: Kownackie, Suszewskie, Wilczyńskie, Budziszawskie, koloru czarnego, dł. 28,7 km, trasa wiedzie przez Wilczyn - Mrówki - Świętne - Suszewo - Osowiec - Szydłowiec - Anastazewo - Tręby Stare - Zygmunto - Wilczyn.

Przy współudziale Urzędu Gminy Wilczyn w Powidzkim Parku Krajobrazowym wytyczono trasę edukacyjną „Mrówki” długości 5 km, biegnącą brzegiem Jeziora Wilczyńskiego. Trasa rozpoczyna się przy Gminnym Ośrodku Sportu i Rekreacji w Wilczynie, obejmuje skansen archeologiczny w Kownatach – Mrówkach i Grodzisko „Świętne”. Na ścieżce znajduje się 8 przystanków, na których zapoznamy się z gatunkami flory i fauny oraz wybranymi ekosystemami Powidzkiego Parku Krajobrazowego, a także zdobędziemy informacje z dziedziny historii i archeologii.

Na terenie gminy powstają również ścieżki pieszo-rowerowe wzdłuż ciągów komunikacyjnych, obejmujące miejscowości z obiektami zabytkowymi. Według danych GUS w 2019 r. było 11 km ścieżek rowerowych.

Istniejąca sieć szlaków turystycznych nie wyczerpuje możliwości wytyczenia kolejnych szlaków turystycznych czy ścieżek dydaktycznych. Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt turystyki np. z sąsiednimi gminami utworzony szlak tematyczny związany z powstaniami narodowymi, kulturowy szlak malarski A. Szulczyńskiego łączący kościoły związane z jego malarstwem, szlak konny czy nordic walking. Tereny cenne przyrodniczo zachęcają do utworzenia kolejnej przyrodniczej ścieżki dydaktycznej, jako źródła wiedzy związanej z występującymi tutaj okazami chronionej flory i fauny, zaprezentowanymi np. na fotogramach, ewentualnie ustawienie specjalnej wiaty i wieży widokowej, jako punktów obserwacji ornitologicznych, będących dobrym przykładem realizacji idei „bird-watching” i turystyki fotograficznej, czy „walking-tours” - spacerowe wycieczki piesze indywidualne i zorganizowane, „wildlife-watching” – podglądanie świata przyrody, bądź wytyczenie ścieżki narciarstwa biegowego.

To tylko niektóre z możliwości wyeksponowania tych terenów, które pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo – krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż jej perspektywy rozwojowe wiążą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów wypoczynkowych i turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów

zabytkowych.

Gmina mogłaby również wykorzystać współczesną formę odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego, jaką jest questing, czyli zwiedzanie z elementami gier terenowych, wyprawy odkrywców, warsztaty edukacyjne. Ta atrakcyjna forma zwiedzania, niewymagająca inwestycji infrastrukturalnych – trasa zwiedzania nieoznaczona w terenie, łączy we współczesnej turystyce rozrywkę, zabawę z edukacją, emocje. Tematyka szlaków questingowych dotyczy lokalnego dziedzictwa kulturowego, obiektów i miejsc mniej znanych, jednak z unikatową historią, co jest szansą dla małych miejscowości. Questing pozwala odkryć na nowo miejsca związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, zaktywizować lokalną społeczność poczynając od młodzieży szkolnej po seniorów, a także promować miejscowość np. Wiśniewa, gdzie urodził się Ignacy Zakrzewski, wybitny wydawca źródeł historycznych dotyczących Wielkopolski, Wilczogóra – miejsce urodzenia Antoniego Szulczyńskiego, odkrywanego obecnie malarza okresu Młodej Polski, miejsce bitwy konfederatów barskich z wojskami carskimi, która rozegrała się w okolicy Wilczyna 21 marca 1769 r., Wilczyn - miejsce urodzenia reżysera Krzysztofa Paluszyńskiego, Lasy nieopodal wsi Góry kryją unikatowe grobowce megalityczne sprzed ponad 5 tysięcy lat. Megalidy w Górach są potencjalną atrakcją turystyczną na terenie gminy. Obecnie są oznakowane tablicą informacyjną ustawioną przy drodze prowadzącej z Gór do Ościsłowa. W kwietniu 2018 r. odbyła się zorganizowana przez Fundację Ratowania Zabytków i Pomników Przyrody konferencja: "Grobowce w Górach na Europejskim Szlaku Megalitów. Co dalej z zabytkowym cmentarzyskiem?"

Do rozpropagowania megalitów z pewnością przysłuży się film, który swoją premierę miał 5 grudnia 2018 r. w auli Wydziału Historycznego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, a 25 grudnia 2018 r. w telewizji polskiej na kanale TVP Historia. Jest to film dokumentalny i częściowo fabularyzowany „Megalidy. Historia sprzed 5500 lat”. Film opowiada o odkryciu starożytnego cmentarzyska, tzw. „polskich piramid” w miejscowości Góry. W filmie zobaczyć można naukowców i sceny fabularyzowane przybliżające historię i sposób życia ludzi zamieszkujących tereny dzisiejszej Wielkopolski w przeszłości. Dzięki zbudowanym i pozostawionym przez nich po sobie grobowcom megalitycznym, jak i liczny artefaktom można dowiedzieć się więcej o dawnej kulturze. W filmie pokazano najcenniejsze zabytki z epoki, między innymi zbiór kilkudziesięciu naczyń wykopanych w pobliżu megalitów w miejscowości Góry czy wołki z Bytnia.

Agroturystyka – to forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym. W Polsce rozwija się niezwykle dynamicznie ten rodzaj turystyki wiejskiej, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej, a obiekty kultury materialnej wsi, do niedawna tracone bezpowrotnie, dzisiaj odżywają na nowo. Starym domom, karczmom, kuźniom,

często będącym przykładem unikatowej sztuki budowlanej, nadaje się nowe przeznaczenie – służą turystom.

Agroturystyka, dla której wręcz znakomite warunki posiadają niektóre gospodarstwa rolne i jej, jak dotąd, realizacje w Wilczynie, Mrówkach i Świętnem, to oczywisty atut, również zachęta do korzystania z niewątpliwych uroków poszczególnych zakątków gminy. Rozwój tej działalności pozarolniczej w gospodarstwach wiejskich może przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa agroturystycznego, formy wystroju, a zarazem propagowania historycznych tradycji regionu.

Przy pomocy organizacji pozarządowych, w porozumieniu z właścicielami nieruchomości i konserwatorem zabytków, wskazane byłoby wykonanie tablic informacyjnych i umieszczenie ich przy najcenniejszych obiektach zabytkowych.

12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanых zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Wilczyn wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów: instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- dokumenty wydane przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych,
- uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy,
- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego

w lokalnej społeczności,

- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola

- gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich,
- utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami.
- wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu.

13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

- a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,
- b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych,
- liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną

dziedzictwa kulturowego.

14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71–83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych zapisów należy określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;

- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:

1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.).

Program operacyjny *DZIEDZICTWO KULTUROWE* realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/kultura>

2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle,

epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Witryna internetowa: <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

3. Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Wielkopolski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;
- nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji. Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Witryna internetowa: <http://www.poznan.wuoz.gov.pl>

4. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego, Departament Kultury

Dotacje udzielane są w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Wielkopolskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu Województwa Wielkopolskiego mogą być udzielane dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100 % nakładów.

Witryna internetowa: <http://www.bip.umww.pl>

5. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające m.in. na: pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów, usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia, przygotowaniu gruntu pod nasadzenia, zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia.

Witryna internetowa: <http://www.wfosgw.poznan.pl>

6. Powiatu Konińskiego

Zasady i tryb udzielania i rozliczania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na terenie Powiatu Konińskiego określone zostały w Uchwale Nr XLI/232/10 Rady Powiatu Konińskiego z dnia 3 sierpnia 2010 r.

Witryna internetowa: <https://powiat.konin.pl>

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą liczyć na finansowanie z funduszy europejskich, m.in. z zaplanowanych na lata 2021-2027, *Programu Infrastruktura i Środowisko*, *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Wielkopolskiego* oraz *Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich*.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.

Uzasadnienie

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt. 9 ustawy z dnia 8 marca o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz. U. z 2023 r. poz. 40 ze zm.) do zadań własnych gminy należą sprawy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.) nakłada na gminę obowiązek sporządzenia na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami. Program ten na podstawie art. 87 ust. 3 cytowanej wyżej ustawy zostaje przyjęty przez Radę Gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Celem programu jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami w gminie. Przeanalizowane zostały dokumenty strategiczne dotyczące zarówno województwa wielkopolskiego jak i Gminy Wilczyn w zakresie ochrony zabytków. Analiza zasobów kulturowych gminy pozwala wyznaczyć kierunki działań w obszarach zachowania dziedzictwa kulturowego.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Wilczyn na lata 2023-2026 został pozytywnie zaopiniowany przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu pismem nr WWKZ.5120.4841.2.2023.

W związku z powyższym zasadne jest podjęcie przedmiotowej uchwały.